नं० ६५७-घ

नर्तननिर्णय तालधर्मप्रकरणम्

नं० ६५७-घ

पत्राणि २४

२४ प०

नं० ६ ५७ - घ
नर्त्तननिर्णयतालधर्त्तप्रकरणम् (सम्पूर्णम्)
पत्राणि २४

॥श्रीगणेशायनमः ईर्ष्यांनितांतयोयनंवर्णभेदैरूपाश्रीतं एसक्रीडामयंनत्वावक्ष्येनर्तननिर्णयं १ तस्योपकारकाश्चैनेसलधरीम
दंगिरीणायकनर्त्तकश्चैवनाटकादिकलक्षणं एतानिपंचकमृशस्तावतासधुरंब्रुवे २ लस्यलक्षणसंपन्नोगुणवान्प्रतिं
मापटुः सुगितवाद्यनत्यस्थकालतत्सालधर्त्तकः ३ तालधर्मगुणाःपाटावाद्यमुखाक्षराणिच अलंकाराश्चकवितानथैवद
शसंचकाः ४ स्थानकानितलस्तालवादनंसूनिशब्दकः गजरव्यस्ततस्तोतात्र्यापकश्रुतिभूषण ५ पाटवालिस्ततोहद्र
भूषणपंचधातुकः सडक्रमश्चपमादिप्रबंधाश्चप्रहेलिका ६ तालास्तत्साधनान्येषांक्रमात्तुस्पप्रवक्ष्महे ७ सालारूपव
सुरेखत्वंपाहस्तत्वविनीतता उद्घट्टनपटुत्वंचत्रिवर्णव्यक्तितातथा ८ यतितालत्वयज्ञत्वंसमादिग्रहवेदिता मधुरोद्धता
पाटेषुविज्ञत्वंहस्तलाघवं ९ ग्रहमोक्षविवेकित्वंवर्णसंकादितातथा दशसंवसुविज्ञत्वंश्रमित्वंसावधानता १० हस्ते
पादादिविक्षेपैश्चमत्कारंगशोभितं सक्ताभिनयमानंदकरंनर्तनजनप्रियं एतेभेदत्रपंवाप्तिविषमंविरूदंलघु श
स्त्रसंकटरज्वादिभ्रमणंविषमहितत् विरूपंतोगवेषाद्विव्यापारंचिकटंमतं उपेजंकरणैरल्पैरक्तनापैत्रंप्रस्तं
तांडवंलास्यमितेनत्रसेद्विभाःद्विधः प्रगल्भमुद्धटप्रायप्रयोगानांडवंमतं नर्मागसुंदरंकामदीपनंलास्यमीरितं आ

भिरर्वल्लणीं पंचानुराभिमुख्यार्थनिर्णये यस्मात्प्रयोगं नयति तस्मादभिनयाः स्मृतः चतुर्ह्यभिनयस्त्वांसेद्वाचिकाहार्यसात्विकाः
आंगिकाश्चेति तन्मध्ये वाचिकः श्रेष्ठ उच्यते अंगनेपथ्यसत्वानि वाक्यार्थं व्यंजयंति हि तस्माद्वाचः नास्ति वाग्मि सर्वस्य कारणं यत्कि
चिद्दृश्यपद्यादिभाषाप्रकृतं संस्कृतैः साङ्कैरर्चितो वा एव वाचिकः सोऽभिधीयते आहार्याभिनयो नाम ज्ञेयो नैपथ्यजो विधिः च
तुर्विधं तु नेपथ्यं पुस्तोऽलंकारकस्तथा संजीवश्चांगरचना वेति पुस्तस्त्रिविधा मता संधिमा याजिमा चैव चेष्टिमा चेति नामतः कीलज
वस्त्रचर्मैर्यद्रूपं वध्यते नरैः संधिमा व्याजिमा ज्ञेयो यंत्रेण क्रियते तु यः वेष्ट्यते चैव यद्रूपं चेष्टिमा संतु संज्ञितः शैलयानविमा
नानि वर्मायुधध्वजा यानि क्रियंते नाट्येवस पुस्त इति संज्ञितः अलंकारश्च विज्ञेयो माल्याभरणवाससां नानाविधसमायो
गो यथांगेषु विनिर्मिता यः प्राणिनां प्रवेशस्तु स संजीव इति स्मृतः रक्तपीतसितो नीलो वर्णाश्चैते स्वभावजाः संयोगजा
स्तथा चान्ये श्चोपवर्णास्तथा परे सितनीलसमायोगात्पांडुवर्णः प्रकीर्तितः सितरक्तसमायोगात्पद्मवर्ण इति स्मृतः पीत
नीलसमायोगात्कषायो नाम जायते रक्तपीतसमायोगाद्गौर इत्यभिधीयते एते संयोगजा वर्णा उपवर्णास्तथापरे त्रिचतुर्वर्ण ए म. १
संयुक्ता बहवः परिकीर्तिताः बलवान्यो भवेद्वर्णस्तस्य भागो भवेत्ततः दुर्बलस्य च भागो द्वौ नीलं मुक्त्वा प्रदापयेत् नीलस्यैको भ

वैश्यागश्चत्वारोऽयत्रवर्णके बलवान् सर्ववर्णानां नील एव प्रकीर्तितः नैरंगरचना कार्या नानावेषप्रधानतः सुखदुःखकृतो भावो
मनसः सत्वमीरितं तत्र युक्तश्च भावः स्यात् सात्विकः सोपि चाष्टधा स्तंभः स्वेदश्च रोमांचः स्वरभेदोऽथवेपथुः वैवर्ण्यमश्रुप्रलय इत्या
स्याभिनया यथा हर्षविस्मयरोगाश्च विषादाश्च मदान्भयात् स्तंभ उत्पद्यते तस्य कर्म वक्ष्यामि सांप्रतं निश्चेष्टो निःप्रकंपश्च स्थि
तः शून्यजडाकृतिः निःसंज्ञः स्तब्धगात्रश्च स्तंभं त्वभिनयेद्बुधः क्रोधभयाद्धर्षाद्व्यायामाद्दुःखतः श्रमात् पीडनो रोगतस्तापात्
घर्मात्स्वेदः प्रजायते व्यजनग्रहणेनापि स्वेदापनयनेन च स्वेदस्याभिनयो योज्यस्तथा वाताभिलाषतः रोमाञ्चो रोगतः शी
तहर्षस्पर्शभयादितः मुहुः कण्टकितत्वेन गात्रसंस्पर्शनेन च रोमांचस्त्वभिनेयो वै तथोल्लुकसनेन च मदक्रोधभयाद्धर्षा
ज्जरसः स्वरभेदतः कार्यस्तस्याप्यभिनयो भिन्नगद्गदनिःस्वनैः रोगशीतज्वरस्पर्शभयहर्षाच्च वेपथुः वेपनात्स्फुरणाद
पादेषु संप्रयोजयेत् शीततापक्रमक्रोधाद्वैवर्ण्यं भयरोगतः मुखवर्णपरावृत्या नाडीपीडनयोगतः वैवर्ण्यमभिनेतव्यं प्रय
त्नाद्रसंश्रयं शोकामर्षभयानंदजं भरणं ततः धूमतः अनिमेषप्रेक्षणतो भवेदश्रुनिर्गमः ततः नेत्रसमार्जनैर्वाश्रुर्वाभिन
येद्बुधः प्रलयाश्रमतो निद्रामूर्छामोहविषात्ततः निश्चेष्टो निःप्रकंपश्च स्थितः शून्यजडाकृतिः तथासन्नभूमिपतनात्प्रलया

भिनयो भवेत् शिरोनेत्रकराद्यंगैर्दर्शितश्चांगिको मता एतेषामभिनेयानामितिकर्त्तव्यताद्विधा लोकधर्मी नाट्यधर्मी नाधर्म प्रसेक
मितितेद्विधे वित्तवसर्पिका काचिद्बाह्यवस्त्वनुकारिणी वाचिकाभिनये लोकधर्मे केवलवाक्यतः तत्र सा के तिकं वाक्ये वित्तवस
२ र्पिका मता प्रकटार्थात्मकं वाक्यं बाह्यवस्त्वनुकारिणी नाट्यगं रागात्मके वाक्ये वित्तवसर्पिका स्मृता प्रख्यरागात्मकं वाक्यं बाह्यवस्त्वनु
कारिणी आहार्याभिनये हारकेयूरादिविभूषणे लोकधर्मेति सा ज्ञेया वित्तवसर्पिका तदा भूषणेन विनाप्यंगे भूषणार्थप्रद
र्शनं दर्शनान्न भूषणे सा स्याद्बाह्यवस्त्वनुकारिणी पुस्तेन कृतवैचित्र्यं नाट्यधर्मेति कथ्यते पुस्तार्थसूचयसंगैर्विना पुस्तेन
दर्शकः वित्तवसर्पिका सैव तद्विद्भिः परिकीर्तिता सा स्यात्पुस्तप्रयोगेन बाह्यवस्त्वनुकारिणी सात्विकाभिनये लोकधर्मी स्तं
भादिदर्शनात् वित्तवसर्पिका तत्र स्वभावैर्भावदर्शनं सा स्याद्भावप्रकाशं च बाह्यवस्त्वनुकारिणी सहस्तैः सात्विकैर्भावैर्नाट्य
धर्मेति गीयते स्तंभादिदर्शनोद्भेदं वितवस्यर्पिका तदा स सात्विके हस्तकैश्च बाह्यवस्त्वनुकारिणी आंगिकाभिनये लोकमे हस्त राम·
कनेत्रतः अर्थप्रकाशनं तत्र वित्तवस्यर्पिका तदा वित्तवस्यर्पितं भावं प्रदानेत्रैः प्रकाश्यते चंद्रपद्मरागादीनां हस्तकै रथदर्शन
प्रदानतथाहामुनिः प्राहुर्बाह्यवस्त्वनुकारिणीं नर्मागसुंदरं करकरणैरर्थदर्शनं नाट्यधर्मे तदा ज्ञेया वित्तवसर्पिकानुसा ए २

कांचवैशिकोवतिसन्धिस्तोगविभागतः सौकुमार्यविशेषेणयत्रार्थस्यप्रदर्शनं अवस्थितादिकरणैर्यत्रशोभाविशेषतः अर्थप्रका
शनेसैववाह्यवस्त्वंनुकारिणी वक्ष्येभावरसादीनामभिनेयंप्रसंगतः निर्वेदग्लानिकाख्यास्तथासूयामदश्रमः आलस्यंचैवदै
न्यचचिंतामोहस्मृतिर्धृतिः व्रीडाचपलताहर्षआवेगोजडतातथा गर्वोविषादऔत्सुक्यनिद्रापस्मारएवच स्वप्नविबोधोमर्षश्चा
प्यवहित्थमथोग्रता मतिर्व्याधिस्तथोन्मादस्तथामरणमेवच त्रासोवितर्कइत्येतेएमानिव्यभिचारिणा क्रोधाक्रोशनदारि
द्र्यतत्वज्ञानावमाननात् ताडनेष्टवियोगश्चपरवृद्धिप्रदर्शनात् व्याधिदुःखादधिक्षेपान्निर्वेदोनामजायते ध्यानदीनवचोने
त्रैसंप्राप्तारणनथ्थस्तथानिःश्वासहृदितेच्छासैस्तस्यत्वभिनयोभवेत् वांतेविरेकतोनिद्राच्छेदाद्वभुक्तिपाथसहाया अतिव्या
यामतश्चाध्वगमनाच्चोपवासतः जरसस्तपसेमधुसेवनानिशयानथाव्याधेर्मनस्तापात् ग्लानिःसमुपजायते श्या
मवाक्यैरनुत्साहैर्मंदक्रमणकंपनैः वैवर्ण्यैक्षणागात्रैश्चग्लानिस्त्वभिनयेद्बुधः चौर्यराजापराधादेभयात्तियव्यलीकतः त
यापापस्यकरणात्शंकाशंजायतेस्फुटं मुकोच्छकटवदनेमुहुःपार्श्वावलोकनै गुरुविह्वलचैववर्ण्यभेदैराकारगोपनैः
जिह्वायालेहनैःकिंचित्कंपैःशंकांप्रदर्शयेत् चौर्यादिवतितानाशंकात्मप्रयःकार्यभयानके भियव्यलीकजनितातथाश्रृंगारिणां

मतो दृष्ट्वासौभाग्यमैश्वर्यमेधांविद्यासमुच्छ्रयं कृतापराधमत्रस्तस्योसधृतेसदा सभासुद्वेषप्रख्यानैर्गुणाधानोपवाक्यतः भुकुटी
लोकर्षेस्तस्याश्वभिनयोभवेत् मद्योपयोगादुत्पन्नो मदः सत्रिविधो मतः उत्तमोमध्यमोनीचस्तत्वभिनयः क्रमात् स्मितवाक्यमधु
रोहृष्टतनुःशेतेचगायति सुकुमाराविद्धगतिरुत्तमोप्रकृतिर्मदो गायतिहसतिस्खलत्याकुलोवाहुक्षेपतः स्खलिताघूर्णनयनः
प्रकृतिर्मध्यमेमदो गमाहतापरुषवाक्कनष्टस्मृतिश्चरोदिति गुरुसज्जमानजिह्वो निष्ठीवत्यधमे मदे आध्वव्यायामसन्तनसंचा
रैर्जायतेश्रमः मुंहोल्लेपणासिक्कारैर्जृम्भणैरंगमर्दनैः निश्वासखेदगमनैरस्यनेत्रविकूणनैः गात्रसंवाहनैस्तस्य बुधैरभिनयः स्मृ
तः स्वभावव्याधिखेदेभ्यस्त्वालस्यनामजायते शयनासनतन्द्रीनिद्रासेवनस्तथा देहहाहस्यानयःप्रद्वेषात्सर्वकर्मतः दौर्गत्या
न्मनसश्चिन्तोसुखात्समुत्थदुःखतः दैन्यं चजायते तस्यविविधोभिनयोभवेत् अधृताशिरसारोगगात्रगमनसंभ्रमनैः हाहेति
हानखनैविध्याचप्रणमतः ऐश्वर्यश्रेष्टकङ्क्याहराश्चिनादरिद्रतः ननुकार्श्येनसंतापैर्ध्यानादोमुखचिंतनैः निश्वासोच्छ्वसिताभ्यां च चिं
ताम्भिनयेद्बुधः व्यसनाद्याधितः पूर्ववैरस्मरणो भवेत् कुरवाननास्करराद्वाविमोहः समुपजायते निश्चेष्टितं गधमदर्शनाघ्राणया एम.
ननात् सर्वेन्द्रियाणांसंमोहात्तस्याभिनयोभवेत् सुखदुःखातिक्रान्तधीभाविताव तिनोद्यथा चिरविस्मृतसच्छायास्मृतिर्नामोपजा ३

यते शिरःकंपनभ्रूक्षेपैः सहर्षैः स्वश्लोकनैः तर्जन्याप्रचारेण स्मितं च भिनयेत्सुधी शौर्यशक्ति अतिज्ञानानानाक्रीडार्थलाभतः गुरुभ
ज्ञाधिकाद्वौचाद्गतिसमुपजायते शब्दरूपरसस्पर्शगंधानामुपभोगतः प्राप्तानानोपहतो रोवादभिनयोभवेत् गुरुव्यतिक्रमावज्ञा
प्रसादिष्टानुतापतः किंचित्कार्यकरणाद्व्रीडा समुपजायते निगूढवचनैर्भ्रूमिलेखमैरवक्त्रनतैः वस्त्रांगुलीयकस्पर्शैरधोवदनचिंत
नैः इत्याद्यैरनुभावैश्च व्रीडामभिनयेद्बुधः रागद्वेषमदामर्षमात्सर्येर्ष्याविशेषतः उत्पद्यते च पलतानास्याश्चाभिनयोपि च वाक्पारु
ष्यैः संप्रहारताडनैर्वधैर्बधनैः निर्भर्त्सनाज्ञापनैश्च शेषमाधाविचारतः इष्टिनावाप्तिनो दैव गुरुभर्तृप्रसादतः मनोरथस्य संप्रा(
पाभादिष्टागमनतोपतः धनभोगादिभिर्लाभाद्धर्ष उत्पद्यते नृणां स्वेदानंदाश्रुरोमांचैर्नयनास्यप्रसादतः प्रियभाषालिंगनतो लालि
तैः करताडितैः विचित्रांगविकारैश्च हर्षस्याभिनयास्ततः उत्पातवातवर्षाग्निप्रियश्रवणतस्तथा कुंजरोद्भ्रमणाद्वातादप्रियश्रव
णादपि उत्पद्यतो विपिन आवेग संभ्रमात्मकः विद्युदुल्कानिपतनाच्च इंद्रसूर्योपरागतः विषादमुखवैवर्ण्यविषण्णस्रस्तगात्रतः
केतुदर्शन उत्पातरूतं च भिनयेद्बुध अवगुंठनतश्चाक्षिमर्दनाद्धूल्यसंग्रहात् शीघ्रगमनतो वातकृतं त्वभिनयेत्सुधी पीडीकरणतो
रागस्य कन्याश्रयप्रधावनात् वर्षाकृतं त्वभिनयेद्धूमसंक्रोधनेत्रतः शीघ्रं विधूननादग्निकृतं त्वभिनयेद्बुधः वस्त्राभरणदानाद्बाष्प

छुनालिंगनाश्रुभिः पुलकैः प्रियश्रवणकृतं लक्षमभिनयेद्दूरः नापसर्पणस्तंभलयवेपथुविस्मयात् अवलोकनतपश्चा इमनचंचलतस्त
या कुंजरोद्भ्रमणात् तं वित्तलक्षमभिनयद्दूरं सहसापक्रमणतो वर्मस्त्रादिधारणात् गजाश्वस्यंदनारोहात्प्रहारसंप्रसारणात् घनकृतं
५ लतिनयेच्छलविक्षेपत्रासतः भूमिपाताद्विलापभ्रांकंपितात्परिदेवनात् परिधावनतो वक्रपरीवर्तनतस्तथा अप्रियश्रवणकृतं
सुधीस्तमभिनयेत्सदा अनिष्टश्राव्यदृश्यादिकार्यस्य प्रतिपत्तिना व्याधेरज्ञानवशतो जडतानाम जायते सत्त्वीभावात्परवशाद्
निरीक्षणात् अप्रतिभाकथनतो जडतामभिनयो भवेत् रूपयौवननिधानो धनलाभात्कुलाद्बलात् एश्वर्याजायते गर्वो विक्षेपैर्गुरुवि
क्रमैः अगणवलोकनैर्वाक्यपारुष्यैरनिधर्षणैः अवज्ञानुत्तरप्रदेशाभाषणैरभिनयः स्मृतः कृतचौर्यादिग्रहणाद्दैवादिष्टाद्दृष्ट्वा
दिनः रागद्वेषादितः कार्याखरभंगादिषादतः निद्रानिश्वसितोत्साहविधातादिमनस्यतः दैवव्यापत्तिकां चिंता वैचिंसोपायध्या
नतः सहायान्वेषणोपायादिषादाभिनयो भवेत् वियोगादिष्टजननत्सुक्यं नाम जायते दीर्घनिःश्वसितानिद्रातन्द्रीशय्याभिलाष
तः सुक्यमभिनेतव्यमधोवदनचिंतनैः आलस्यमरदौर्बल्यश्रमलक्ष्मस्वभावतः रात्रौ जागरचिंतामाहारान्निद्राप्रजायते मु ए.मु.
खरवनाशनत्रलोलनैरंगमोठनैः उच्छ्वासतस्यनिश्वासानेत्रघूर्णनजंभणैः सन्नगात्राक्षिमुकुलैरेवं निद्रांप्रदर्शयेत् देवदानवय ४

क्षादिग्रहानुस्मरणात्तथा कालांतरातिपाताच्च ग्रस्तेरप्ससलग्नतः भूतप्रेतपिशाचाद्यश्मशानागारप्रवेशनात् अश्रुवृष्टिस्तनाराज्ञाव
यस्मादुग्रः जायते स्तंभस्वेदस्फुरितधावनैः निसंज्ञापतनैरास्यफेनैर्जिह्वाविलेहनैः रुद्यापैरसुभावैश्चापस्मारोऽभिनयास्ततः निद्रा
समुच्छितः स्वपतस्सचाभिनयइत्विति श्वासोच्छ्वासैश्च निःश्वेषमंदाक्षिविनिमीलनैः बाह्येंद्रियाणां संमोहात् सुप्तास्वप्नं प्रदर्शयेत् नि-
द्राच्छेदात्स्वदुःखपाद्याहारपरिणामतः शब्दाच्च स्पर्शतः सम्यग्विबोधो नाम जायते भुजविक्षेपणाद् गवल्गनादक्षिमार्द्दनात् अं-
गुलिशेरनाशैव शायनस्पदिमोक्षणात् जृंभणाद् भिनेत्तव्यो सुबोधः सुजनैरिति आक्षिप्तानां सभामध्ये विधैश्च यैर्बलाधिकैः
नृणामुत्साहसंपन्नो योमर्षो नाम जायते उत्साहाध्यवसायानामधोमुखविचिंतनैः शिरःप्रकंपस्वेदाद्यैस्तं प्रयुजीत चूस्ववित्
लज्जाजौर्द्यभयाजैल्मादवहित्थं प्रजायते अन्यथाकथनै रंगमोटनैश्चावलोकनैः कृतधैर्यादिभिर्विद्वानभिनयेदवहित्थकं आ
सत्वनापतश्चौर्यग्रहणाच्च नियोगतः नृपापराधतश्चापि चूस्त्रता जायते स्फुटं चंधनताडननिर्भर्त्सैः सुधीरभिनयेत्तु तां नाना
शास्त्रार्थनिष्पत्त्या मतिः संजायते नृणां शिष्योपदेशार्थकृतं तस्यास्त्वभिनयो भवेत् वातपित्तकफश्लेष्मसंनिपातो भयस्त्व
रात् उद्भवोव्याधिरित्युक्तः सशीतोष्णइति ज्वरात प्रवेयोग्याभिलाषणसर्वांगोत्कंपकुंचितैः बलवदनुविकूणनास्यशोमाच मुखशो

पणैः अस्त्रैः स्वस्तांगविक्षेपैरनेकपरिदेवनैः शीतज्वरं त्वभिनयेत्स्वरा ह ज्वरकं पुनः विक्षिप्तवस्त्राधिकरकरैः श्वासमिश्राबानुले
5 पनैः शनैर्नाभिलाषतो गात्रसंभस्वस्ताक्षिनिखनैः निकूणनास्यस्तभितै रभिनयेन्मारिष्यमैः बापपिताहिताहिकोपाच्च विभवस्य
प्रणाशतः व्यसनस्याभिधाताद्बस्वेष्टजनवियोगतः विविधार्जितविकारादुन्मादो नाम जायते हसितै रुदितैरोत्कृष्टैरनिमित्तप्र
धावितैः असंबद्धप्रलापैश्चाप्यवनैर्गीतनर्तनैः उद्भूलनाम्न्स्म पांशोलनिर्माल्यकंठतः शरावाभरणैरन्यै रनवस्थितचे
ष्टितैः स्थ्योच्छिनोपविष्टैश्चरूत्माहाभिनयस्मृतः मरणं हि द्विविधं प्रोक्तं व्याधिजं चाभिघातजं यकृच्छूलादिदोषोत्थैर्वैषम्य
विटकज्वरैः विषुचिकादिभिर्जातं मरणं व्याधिजं मतं आयक्तकवचनैर्हिक्काकासश्वासाक्षिमीलनैः विपनागात्रनिश्चेष्टोद्विये
स्वर्णप्रदर्शयेत् व्याधिनामेकभावाहि मरणाभिनयः स्मृतः विषपानाहिदंशाद्य शस्त्रयाताश्चश्वापदात् गजस्यंदनयानाश्च प
तनायूभिघातजं अहिदष्टे विषेपिते विषवेगो रितिक्रमात् कार्श्यं च वेपथुर्दाहं हिक्काफेनं ततः परं स्कंधभंगं च जड़तां मरणं च राम.
प्रदर्शयेत् शस्त्रघाते तु सहसा पतनस्फुरणादिभिः श्वापदस्यान गजाश्वनायपतनोभ्द्रव शस्त्रप्रहारवत्कार्यमंगनामप्रचाल ५
ने इत्येवं मरणं ज्ञेयं नानावस्थांतरात्मकं प्रयोक्तव्यं बुधैः सम्यक्पथावागंगचेष्टितैः महाभैरवानादाद्यैस्त्रासः समुपजायते

स्त्रस्तांगोभिनिषेधार्थे त्वस्य त्वभिनयो भवेत् विचारणादिसंभूतः संदेहजनकात्मको का वितर्कस्त्वभिनेयस्तु शिरोभ्रूक्षेपकंपनैः इ
त्यभिचारिभावाः रतिर्हासश्च शोकश्च क्रोधोत्साहौ भयं तथा जुगुप्सा विस्मयश्चेति स्थायिभावा रसाश्रयाः १ इष्टार्थविषयप्रायःप्रा
सांसंजायते रतिः सौम्यत्वादभिनेयासौ वाङ्माधुर्यांगचेष्टितैः परचेष्टानुकरणाद्धासः समुपजायते स्मितहासातिहसितैरभिने
यः संपण्डितैः वियोगेष्टजननोनाशाद्विभवनाशतः वधबंधनदुःखाप्तेः शोकः समुपजायते स्वरभेदश्रस्तगात्रैर्वैवर्ण्यपरिदे
वितैः अश्रुपातकहिनाद्यैः शोकस्यानयः स्मृतः ३ विवादकलहाक्रुष्टाघर्षैः क्रोधाभजायते उत्फुल्लनासापुटतः संदृष्टोष्ठपुटहृयात्
उद्धृतनयनैर्नेत्रस्फुरणैरभिनयः स्मृतः ४ असंमोहादिनिर्वृत्तो व्यवसायनवात्मकः उत्साहस्त्वभिनेयोसावप्रमादस्थितादिभिः
५ गुरुराजापराधेन रौद्राणां चाभिदर्शनात् श्रवणाद्घोरवाणां भयं मोहेन जायते गात्रकंपनवित्रासैर्वक्त्रशोषणसंभ्रमैः
विस्तारितेक्षणैः कार्यमभिनेयाक्रियागुणैः ६ जुगुप्सा प्रद्युते सद्यः दर्शनश्रवणैस्तथा स्पनैः कीर्तनैः कोर्तनैः कीर्त्तनैरन्यैरत्र
दोषश्चविभावतः नासाप्रच्छदनेनेह गात्रसंकोचनेन च उद्वेजनैश्चखेदैश्च जुगुप्सामभिनिर्दिशेत् ७ कर्मातिशयनिर्वृत्तो वि
स्मयोहर्षसंभवः सिद्धिस्थानेत्वसौ योज्यो हर्षाश्रुपुलकादिभिः ८ इति स्थायिभावाः शृंगारहास्यकरुणारौद्रवीरभयानकः वि

भत्सोऽन्तमा चेत्यष्टौ नायरसाः स्मृताः कृत्वं लंकारं गांधर्वकाव्यप्रियजनाश्रयात् उद्यानादिविहारैश्च शृंगार उपजायते प्रसादवदनै
6 र्नेत्रस्मितैर्धृतिप्रमोदतः मधुरै रंगविहारैः संभोगे भित्तयः स्मृताः दशावस्थागतं कामं विप्रलंभे प्रदर्शयेत् मिलाषस्ततश्चिं
तास्मृतिश्च गुणकीर्तनं उद्वेगोऽथ विलापः स्यादुन्मादो व्याधिरेव च जडता मरणं चेति दशावस्थाः प्रकीर्तिताः व्यवसायासमार(
श्च संकल्पेच्छासमुद्भवः समागमोपायाकृतः करोति मदनाकारं मुहुर्विशति गच्छति तिष्ठ सालोकनपथे मन्मथे प्रथमे स्थिते
१ केनोपायेन संप्राप्तिः कथं वा संभवेन्मम इति चिंतेदिनैकादिति चिंता विनिर्दिशेत् आकेकरार्द्धविप्रेक्षिकां चिबुकपदर्शननी
वीस्पर्शपरामर्शे द्वितीये कार्यमीरितं २ मुहुर्मुहुर्निःश्वसितैर्मनोरथविचिंतनैः प्रद्वेशाद्वान्यकार्याणामिति स्मृतिरुदाहृता श
य्यासनैः धृतिं चैव लभते च स्वकर्मणि अचिंतितोपहाताद् स्मृतिस्तृतीये विनियोजतः ३ अंगप्रत्यंगलीलाभिर्वाक्चेष्टासहितेन
हसितैः नास्त्यन्यः सदृशस्तेनेत्येतत् स्याद्गुणकीर्तनं गुणकीर्तनेन शनैः [illegible] स्वेदापमार्जनैः मतिरहहविलंबश्च भेश्चतुर्थे कार्यमीर
दृशः ४ असने शयने कापि न तोषमति न हस्पति निस्तमेवोत्सुकावस्थानमेव तत् चिंतानिश्वासखेदेन हृद्दाहाभिनयेन च कु एम. ६
र्यात्तदेवमसत्तं पंचमेवं प्रदर्शयेत् ५ इहास्थितमिहासीनमिहवोपगतं मया इति तैस्तैर्विलपितैर्विलापस्त्वभिदर्शितः उद्विग्ना

तर्पमोत्सुकरस्या वापि लालसिनी ततस्तत्तश्चक्षुर्मतिषट्स्थानसमाश्रिता ६ तसंश्रयात्कयुक्तासर्वावस्थागतापि हि पुंसां प्र
हेषितश्चैवस्या दुन्मादात्तिमोऽहता अनिमेषदृष्टिर्लिष्टन्दीर्घोच्छ्वासं च मुञ्चति रोदिति विहारकाले सततमेव भाव भाव इदृशः
७ सा महानार्थसंभोगैः कासैः पंप्रेक्षणैरपि सर्वनिरंतरकृतैर्व्याधिः समुपजायते इत्थं संगं न लभते मनि मुह्यति मानसं शिर
सो वेदना तावाप्यप्रमेगतिरीदृशी ८ तस्मान्नकिंचिन्नब्रूते न शृणोति नृपश्यति तूष्णींहाकष्टभाषा च न ष्टचित हतस्मृतिः अकां
डे हृतहुकारेन थाप्रशिथिलांगिका श्वाससम्यस्तान नाचेवजहताभिनयो भवेत् ९ प्रतीकारैः कृतैः सर्वैर्यदि नास्ति समागमः कामाग्नि
नाप्रदीप्तया भवेतु मरणं तत् १० एवं स्थानानि कान्कार्याणि कामतंत्रसमृक्षया अप्रासौ यानि कामस्य वर्जयित्वानुनैोधनं विविधैः
पुरुषोप्येव विप्रलंभानुसत्वकैः भावैरेतानि कामस्य नानारूपाणि योजयेत् एवं कामयमानानां स्त्रीणां क्षणमथापि वा सामान्य
गुणयोगेन युञ्जीताभिनये बुधाः शृंगारः विकृतैर्वेषभूषाद्यैः कुहिकैर्व्यंगदर्शनैः हास्यो हासोनाभिलाषतो गात्रस्तंभस्तु स्त्री छि
न्नखैः निकृष्टनाश्च स्तनितैरभिनये मारिष्ममैः बापपिता हि नाहिको पाच विभवस्य प्रणाशतः व्यसनस्याभिधातात् [illegible]
[illegible]नुवियोगतः विविधार्जितविकाराद्दुन्मादो नाम जायते ११ हहहरणोहर्षाजायते धाष्ट्यतस्तथा नासास्पंदनतोच्छिष्याकोशो

लेचनैस्तथा खेदस्यरागतो हृंनदृशनै रोषवाजनैः तस्यवाभिनयः प्रोक्तःपार्श्वस्थस्वहरणादिभिः इतिहास्यः २ क्लेशैर्विभावनशे
7 चाश्चवधबंधनविद्रवैः शापैरिष्टवियोगाद्यैर्जायतेकरुणारसः परिदेवनवैधर्यनिश्वासैःस्त्रस्तगात्रतन्न स्वरभेदाश्रुपतनैश्चमु
खशोषणैनस्तथा स्मृतिलोपादिभिर्भावभेदैरभिनयःस्मृतः इतिकरुणारसः ३ क्रोधाधिक्षेपतोधर्षैर्वाक्पारुष्यावमाननैः
अनृतैर्वचनैश्चाम्यैः रौद्रसमुपजायते ताडनैःछेदभेदाद्यैःशस्त्रसंपातसंग्रहैः दंतोष्ठपीडनैरक्तनेत्रभ्रुकुटिग्रंथिलैः स्फु
रद्दस्ताग्रनिष्पेषैस्तस्यचाभिनयास्मृतः इतिरौद्रः ४ शक्तिमत्तायैश्चवोल्लोविनःयैश्चपराक्रमैः नयादिभिर्विभावैश्चवीरोना
माभिजायते धैर्यस्थैर्यस्त्यागसंगैःशौर्यैर्वसयवाकानः तस्यचाभिनयःकार्यःप्रसादववनादिभिः इतिवीरः ५ विकाररववनकू
रविकृतैःसत्वदर्शनैः संग्रामारण्यतःशून्यनिकेतनप्रवेशनैः नृपगुर्वापराधाञ्जायतेचभयानकः कारांघ्रिवेपनैःस्तंभगात्रै
हृदयेकंपनैः शुष्कोष्ठतालुग्रीवाभिरभिनेयोभयानकः इतिभयानकः अहृद्यैर्दर्शनैर्गंधरसस्पर्शरसादिभिः उद्वेजनैश्च रामः
बहुभिर्बीभत्सरूपजायते निष्ठिवनांगसंकोचैर्मुखनेत्रविकूननैः नासाप्रच्छादनाद्यैश्चबीभत्साभिनयःस्मृतः इतिबीभत्सः ७ स ७
भाविमानमाहेंद्रजालासंतन्दकर्मभिः दिव्यदर्शनतोवाक्शिल्परूपविशेषतः तथामनोरथावाप्तेर्जायतेवाद्भुतोरसः स्वदृह

बाष्परोमाञ्चैः प्रक्षलैरनिमेक्षणैः हाहाकारादिभिः साधनादैरभिनयः स्मृतः इत्यद्भुता ८ इत्यद्भुतो रसः वागाद्यभिनयस्येह यो
विशेषः क्वचित् क्वचित् अनुक्त उच्यते यस्मात्सद्भिरभिनयः स्मृतः कृत्वा स्वर्वीकृतां दृष्टिं शिरः पार्श्वनतं तथा तर्जन्या कर्णदेशे तु शब्दश्चा
भिनयेद्बुधः किंचिदाकुञ्चितनेत्राभ्युवोरूक्षेपरवचमदसौगंधयोः स्पर्शो स्पर्शमेवं विनीवीतान् कृत्वा पताको मृद्विस्थौ किंचिन्न
वलिताननः निर्वर्णयेत् स्त्रीरूपाच्च रूपं चाभिनयेद्बुधः किंचिदाकुंचिते नेत्रे कृत्वोत्फुल्लां च नासिकां एकोच्छासेन वा दृष्टो रसगंधो विनि
र्दिशेत् सर्वेन्द्रियस्वनयाप्रसन्नवदनस्तथा विचित्रकुसुमालोकैः शरदं तु विनिर्दिशेत् गात्रसंकोचनाच्चापि तथा वान्याभिलाषतः
हेमंतस्त्वभिनेतव्यः पुरुषैर्मध्यमोत्तमैः शिरोदंष्ट्रोकंपेन गात्रसंकोचनेन च कूजितैश्च ससीत्कारैरधमः शीतमादिशेत् ऋतु
जातांस्तु पुष्पाणां गंधघ्राणैस्तथैव च रूक्षस्य वायोः स्पर्शाद्ग्रीष्मं चाभिनयेद्बुधः कादंबकैश्च मुकुलैः संप्रगे पवनैः केकाभिश्च
मयूराणां प्रावृषं संनिरूपयेत् मेघौघनादैर्गंभीरैर्धाराप्रपतनैरपि विद्युन्निर्घातघोषैश्च वर्षारात्रिं विनिर्दिशेत् शुकाश्च
सारिकाश्चापि सद्भायेवापि पक्षिणः त्रिपताकांगुलाभ्यां तु वलिताभ्यां प्रयोजयेत् शिखिसारसहंसाद्याः कलापि पिच्छभाव
नः रेचकैरंगविक्षेपैः स्त्रैणाममभिनयो भवेत् खरोष्ट्रनागसिंहाश्चव्याघ्रगोमहिषादयः गतिप्रचारैरंगैश्च तेभिनेयाः प्रयोक्तृभिः

भ्रतोत्क्षिप्ता चापश्चान्दोलनवारास्तासांस्तथा हस्ताग्रस्थे विनिर्दिष्टा भयोद्वेगैः सविस्मयैः पर्वतान्प्रांशुयोगेन वक्षःस्थैश्च समुच्छ्रितान् प्रसा
8 रिताभ्यां बाहुभ्यां वा विक्षिप्ताभ्यां प्रसारयेत् समुद्रं सागरं सेनां बहुविस्तीर्णमेव च पाताकाभ्यां तु हस्ताभ्यां विक्षीताभ्यां प्रदर्शयेत् शौर्यं
धैर्यं वदान्यं च गर्वौदार्ये समुच्छ्रयं ललाटदेशसंश्लेषे नखराळेन प्रदर्शयेत् अधोमुखोत्तानतलौ हस्तौ किञ्चित्प्रसारितौ कृत्वा निदर्शं
येद्देवाविलद्वारं गृहगुहां कामशापगृहग्रस्तान्वरोपाहतमानसाः तेषामपि नयः कार्यो मृदुगात्रविचेष्टितैः दोलायितपर्यङ्कार्ये
दोलायस्तविलोलनैः संक्षोभेन च गात्राणां श्वासग्रहणेन वा उत्तानौ तु कारौ कृत्वा पतकौ स्वस्तिकस्थितौ उद्वाहिते न शिरसा ज
थापार्श्वनिरीक्षणात् प्रभातं गगनं रात्रिं प्रदोषं दिवसं तथा तनन्दं धनारवनोताप्रविस्तीर्णं श्च जलाशयान् दिशो ग्रहान्सनक्ष
त्रान्किञ्चित्कृत्वक्षचयम्भवेत् अभिनयतस्सर्वं नानादृष्टिसमन्वितं एभिरेव करैर्भ्रष्टस्तैर्नैव शिरसा पुनः अधोनिरीक्षणेनाथ भूमि
स्थानसंप्रदर्शयेत् वस्त्रावगुण्ठनात्स्पर्शरजो धूमानलौ तथा भ्रमितापतथावोक्तुं योच्छायाभिलाषतः धाके करपस्तु मध्याह्नेस्तर्यं
भारिशेत् विद्युदुल्का धनवा विस्फुलिङ्गार्चिषस्तथा नेत्रागासितिमेषैश्च तेभिनेयाः प्रयोक्तृभिः कलास्वस्तिकबन्धस्थो पद्मकोशावधो एम.
मुखे सिंहव्याघ्रवानरव्याघ्रश्वापदाश्च निरूपयेत् एकद्वित्रीणि चत्वारि पञ्च षट् सप्त वाष्टधा नवदशद्वादश चैव गणनाङ्गुलिभिर्भवेत् ८

छत्रध्वजपताकाश्चानिर्दिश्यां दंडधारणैः एवमेतेर्बुधैर्भावाः प्रोक्ता अभिनयं प्रति नोक्ता एवमथान्यत्र लोका ज्ञात्वा स्ततेन नैः लोकसिद्धं भवे
त् सिद्धं नाध्यं लोके स्था भावजे तस्मान्नाट्यप्रसंतु प्रमाणं लोक इष्यते इति चित्राभिनयः आथात्राङ्गिनः शिरोक्षिभ्रू मुखरागाश्च बाहवः हस्त
का हस्तकरणं वा लाहस्तप्रचारकः करकर्माणि क्षेत्राणि कक्षांघ्रिस्थानकानि च वार्यश्च भ्रमन्ताः करणेवका लक्षणं तेन शालाया नरस्य च
सुलक्षणं लक्षणं नटदेहस्य पात्रपापि सुलक्षणं रेखायाः लक्षणं पश्चात्तासामाननि चौष्टवं चित्रकलोसकं मुद्राप्रमासदः सभापति
सभायाश्च निवेशो वृदं लक्षणं वंशस्य लक्षणं तत्र पट्टंग प्रवेशने विविधं नतं नचास्मिन् क्रमहेलक्षणं क्रमात्त् नत्तयोग्यमदुष्टं तु पं
चेद्रियुक्तं शिरः एकोनविंशधा तत्र तदुद्देशक्रमो यथा समं धुतं च विधुतमम् अवधूतमधोमुखं अकंपितं कंपितं वाधूतं च परिवाहितं
उक्षिप्तं चोद्वाहितं वाथ विर्तवनिहंचितं तिर्यङ्नतोन्नतं स्कंधानतमारात्रिकं ततः लोहितं च परावृत्तं पार्श्वाभिमुखमित्यपि स्वाभावि
कं समं शीर्षं स्वभावाभिनयमतं १ शिरसो भ्रमणं तिर्यक् शनैस्तद्धुतमुच्यते तदेव द्रुतमानेन विधुतं तु भवेच्छिरः पदूर्धः सकृदीक्षिप्त
मवधूतं तु तच्छिरः ४ अधोमुखं स्थितं वापि शिरः प्राहुरधोमुखं ५ शनैरकंपनादूर्ध्वमधश्चाकंपितं भवेत् ६ द्रुतं तदेव बहुशः कं
पितं कंपितं शिरः ७ आधूतं तु शनैस्तिर्यगूर्ध्वनीतं शिरो मतं ८ पर्यायकः पार्श्वगतं शिरः स्यात्परिवाहितं ९ उन्मुखावस्थितं प्राहुः

शिरउत्क्षिप्तमुच्यते १० सकृदुद्वाहितंचोर्ध्वमुद्वाहितमितिस्मृतं ११ किंचित्पार्श्वनतंग्रीवशिरोविज्ञेयमंचितं १२ उत्क्षिप्तवाहुशिरसावि
७ ज्ञेयंतानेहांचितं १३ तिर्यङ्नतोन्नतांशिरस्तिर्यङ्नतोन्नतं १४ स्कंधोनतंनहास्थानंस्कंधेपनिहितंशिरः १५ स्कंधौनुकिंचिदाश्लिष्य भ्रान
मारात्रिकंमतं १६ सर्वतोलोलनाच्चापिशिरस्तल्लोलितंमतं १७ परावृत्तानुकरणापरावृत्तंशिरस्मृतं १८ पार्श्वाभिमुखमत्वर्थंभवेत्पा
र्श्वावलोकतः १९ कपोलौनासिकावासुरसनाहृशनाधरा चिवुकंवदनंकंठः ससद्मालवेतेशिरोनुगाः इतिशिरोभेदाः अशेषंभावसं
यत्तलोकनंदृष्टिरुच्यते यारसस्थापिसंचारिभावतास्त्रिविधामतां कांताहास्याचकरुणारौद्रावीराभयानका वीभत्साचाद्भुतेसष्टौ
दृष्ट्यारसदृष्टयः स्निग्धाहृष्टातथादीनाकुद्धाभयान्विता जुगुप्सिताविस्मितेतिदृश्यौस्थायिभावजाः शून्याचमलिनाश्रांतालज्जि
ताशंकितातथा मुकुलावार्द्धमुकुलाग्लानाजिह्माचकुंठिता वितर्किताभितप्ताचविषण्णाललिताभिधा आकेकराविकोशाचविभ्रांता
विप्लुतापरा त्रस्ताचमदिरेसेताव्यभिचारीषुविंशतिः सर्वास्तामिलिताःसंख्याःषट्त्रिंशद्दृष्टयोमतः प्रत्यापिदृष्ट्याकितुप्रत्येकवस्तुमसमः राम.
लाघवाहत्प्रवोधार्थाकटाक्षादिप्रकारतः कटाक्षस्त्रिविधस्तत्रसिताऽसितसितासिता तारावर्तनवैचित्र्यंकटाक्षाःकथितोवुधैः हर्षप्रासा ८
दृजाकांतनासम्भ्रूक्षेपकटाक्षतः किंचिदाकुंचितपुष्टाहास्यास्याचांतनारका पतितोर्ध्वपुटानासाप्रतारा करुणाख्यभाक् स्तब्धताराहृणारौ

द्रुतरूक्षा भ्रुकुटिवक्त्रतः दीप्ता विकसिता धारागंभीरस्थिरतारका स्तब्धोद्वृत्तपुटोमुद्राप्रमाणंचसमासतः सभावतिःसभायाथनिवेशोवंद्रल
क्षणंतत्रपश्चाद्रंगप्रवेने विविधंतत्तनंचास्मिन्महेल्लक्षणंक्रमात् नृत्तयोग्यमरर्षत् पंचेंद्रिययुतंशिरः एकोनविंशधातत्रतदुद्देशक्रमोय
था समंधुतंचअधुतमवधूतमेधोमुखं आकंपितंकंपितंवाधूतंचपरिवाहितं उक्षिप्तंचोह्याहितंवाथंचितंचनिहंचितं तिर्यङ्नतोन्नतंस्कंधान
तमाराविकंततः लोलितंचपरावृत्तंपार्श्वाभिमुखमित्यपि स्वाभाविकंसमंशीर्षंस्वभावाभिनयमतं शिरसोभ्रमणंतिर्यक् शनैस्तद्धुतमुच्य
ते तदेवद्रुतमानेनविधुतंतुभवेच्छिरः पदधःसकृत्क्षिप्तमवधूतंतुतच्छिरः अधोमुखस्थितंवापिशिरःप्राहुरधोमुखं शनैराकंपनादू
र्ध्वमधश्चाकंपितंभवेत् इतंतदेवबहुशःकंपितंशिरः आधूतंतुशनैस्तिर्यगूर्ध्वनीतंशिरोमतं पर्यायतःपार्श्वगतंशिरःस्यात्परिवाहि
तं उन्मुखावस्थितंप्राशुशिरउक्षिप्तमुच्यते सकृदुद्धूतितंचोर्ध्वंमुह्याहितमितिस्मृतं किंचित्पार्श्वनतग्रीवशिरोविज्ञेयमंचितं उक्षिप्तंवा
हुशिरसाविज्ञेयंवतनारदृष्टिर्भयानकाः निकुंचितपुटापांगावीभत्साध्वस्तगतारकासौम्याकुंचितपक्ष्माग्राद्रुतापांगविकाशिनी इत्यष्टौरसदृ
ष्टयःसम्प्रत्युक्तेपानुसानंहास्निग्धास्यादभिलाषिणी हृष्टाहसितगर्भास्याद्दीप्तताराऽनिमेषिणी हीनार्ईयतितारास्वपुरासास्वातिमंथरास
बमुहीरतारादृष्टिर्दृप्ताविकसितास्थिरा विस्तारितोभयपुटाकंपताराभयान्विता संकोचितपुटास्पष्टालोकिनीसाजुगुप्सिता समाविक

सितोद्वृत्ततारका विस्मिता मता इत्यष्टौ रसदृष्टयः समतारापुटास्तब्धाश्रुसानिःकंपदर्शना मलिनाछन्नतारेषत्स्यन्दमानपक्ष्मला
त्रमभ्रमापितपुटाश्रागलत्सकनीनिका मिथोभिगामिपक्ष्माग्राधस्तारा लज्जिता मता मूढा चकितरा च शंकितातिर्यगायता स्फुरिता
10 श्लिष्टपक्ष्माग्रामुकुन्मीलोलतारकाऽर्द्धव्याकोशतारा तामुकुलापुटकोरका खिन्नभ्रूपुटपक्ष्माग्राग्लानाशिथिलतारका किंचित्कुचि
सुजिह्मातिर्यगूढकनीनीकाईषत्कुंचितपक्ष्माग्रपुटतारा तु कुंचिता उद्वर्तितपुटोत्फुल्लाग्रधस्तारा वितर्किता पुष्पलत्पुटालसी(
तारा भितनासापसप्लुता विषण्णापातितापांगालुप्ता तानिमेषिणी विकोणनिवलातारा विकासितपुटद्वया विस्तीर्णा सुलमध्या तु वि
भ्रांतरतारका पुटप्रस्फुरितस्तब्धपतत्तारा तु विप्लुता उत्कंपोत्फुल्ला तारा चत्रस्ता त्रासभ्रमत्पुटा मदिरा त्रिविधा प्रोक्ता नृत्तमा मध्यमा
धमा घूर्णविकसितापांगा समीभ्रान्तोत्तमा स्मृता किंचिदाकुंचितपुटा चलतारानुमध्यमा अधोभागवरोनारासनिमेषाधमा इति
विंशतिश्च भिवारिदृष्टयः दृष्टिवारानुगामिन्यस्याः कर्मपुटाद्वयः इति दृष्टिभेदाः ललाटपुटे नेत्रपुटयोर्मध्ये सीमा समन्विता त रम·
नुरोमस्यामरेषा मारकः मुकवत्तुभ्रूः सह नारेचितोत्क्षिप्ताकुंचितापतिता तथा चतुरा भ्रुकुटी चेति सप्तभिः सा समायोजिता सह १०
जातु स्वभावसद्भावेषु परिकीर्तित भ्रूरेका ललितोत्क्षिप्ता रेचितान्तसंस्थया अन्वर्थलक्षणोत्क्षिप्ताक्रमाद्युद्वन्ययासह केवलास

द्वितीया वामदभंगा हृकुंचिता पतिता भरधाम्रा तास द्वितीयाक्रमेण वा सद्वितीयाल्पकसंदामंथरा वतुरा भवेत् सद्वितीया सहाम्लो
क्षिप्ता भ्रुभ्रुकुटीरुषि इति भ्रूभेदाः येनाभिव्यज्यते चित्तवृत्तिध्वनिरैरसान्विता रसाभिव्यक्तिहेतुत्वान्मुखरागः स उच्यते स्वाभाविकः
प्रसन्नश्च रक्तः श्याम इति क्रमात् मुखरागश्चतुर्द्धैवितलक्षणमथोच्यते तत्र स्वाभाविकोन्वर्थः स्वभावावस्थितो मतः स्वच्छः प्रसन्नः शृं
गारेद्भुते हास्ये च जायते रक्तो वर्थो द्भुते वीरे रौद्रे च करुणे तथा भयानके सबीभत्से श्यामोन्वर्थो निरूपितः मुखरागनियुक्तोसौ रसभावप्र
काशतः शोभावाद्विगुणतां धत्ते प्रकाशेनेव शर्वरी यथारसंतपाभावं दृष्टिभ्रूवदनान्वितं यथोचितं प्रकुर्वीत मुखरागप्रयोगवित् इ
ति चतुर्द्धा मुखरागः नरस्य पक्षो निर्दिष्टो बाहुषोडशधा तु सः ऊर्ध्वाधो धोमुखस्तिर्यगपविद्धः प्रसारितः अंचितो मंडलगतिः स्वस्तिको द्वे
ष्टितावपि पृष्ठानुगस्तथाविद्धः कुंठितासरलस्तथा नमत्रांदोलितः पश्चादुत्सारितः क्रमात् शीर्षाद्बाहुः ऊर्ध्वस्थो महाश्लेषो ल्पधोमुखः
तिर्यक्पार्श्वगतौ पवक्षो पविद्धो निर्गतो बहिः प्रसारितो मतो गच्छन् उरः शिरो गतोंचितः अन्वर्थान्मंडलगतिस्वस्तिको बाहुस्वस्तिकात् उ
द्वेष्टितो वहिर्गमा पृष्ठानुगस्तु पृष्ठगः आविद्धोभ्यंतराक्षिप्तः कुंचितो वक्रकूर्परेण सरलः पार्श्वसारी वेनमा किंचिद्विनम्रतः गत्वा वा दो
लितो च पर्ये नत्सारितोन्यतः स्वगः बाहोरनुगुणो भ्रस्यो कूर्परस्कंधकैसरा इति बाहुभेदाः नवर्त्तने रक्तिजनको व्यंग्यवानर्थबोधकः पा

देतरंगुलिन्यासविशेषोहस्तकः स्मृतः सोसंयुतश्चानंतएवंद्वतित्रिपात्रैकहस्तनश्चार्थप्रकाशःस्यादसंयुतः हस्तयोर्योगनश्चार्थप्रकाशः
संयुतोभवेत् हस्ताभ्यांविप्रयुक्ताभ्यांप्रकाश्योनहस्तकः पताकोहंसपक्ष गोमुखश्चतुरस्तथा निकुंचकःसर्पशिनयंवास्यश्चार्द्धचंद्रकः
॥ चतुर्मुखस्त्रिशिखःसिंहमुखःसस्यास्यस्तात्रचूडकं संदंशहंसवक्त्राश्रोतः स्यादरालधृकः खड्गास्योमृगशीर्षश्चमुकुलःपद्मकोशकः उर्णनाभाभि
दोहस्तअलपद्मवकस्ततः अर्धपताकाभिधोरालःशुकास्योबकुलाभिधः त्रिपताकःकर्तरीचभ्रमरःकाकरलक भ्रमरोमुष्टिकोडास्योशि
खरश्चकपित्थकः काककुंतुडोवालचंद्रःखटकामुखइत्यपि अष्टात्रिंशदसंयुक्ताउदीर्याश्चाथसंयुतः अंजलिश्चकपोताख्यःकर्कटस्व
स्तिकस्ततः दोलपुष्पपुटोत्संगौखटकावर्द्धमानकगजदंतोनहित्थाश्च निषधमकरस्ततः शंखश्चोवर्द्धमानश्चदकुरोयोगमुष्टिकः तातो
हूंशिखरश्चेतिसंयुताद्दशसप्तच चतुरस्रावपोद्वृत्तौहस्तौतलमुखाभिधौ स्वस्तिकौविप्रकीर्णाख्यावरालखटकामुखे अविद्धवक्त्रौसूच्यास्यौ
रेचितावर्द्धरेचितौ नितंबौपल्लवौकेशबंधावुत्तानवंचितौ लताख्योकरिहस्तौपक्षवंचितकावुभौ पक्षप्रद्योतकौदंडपक्षौगरुडपक्षकौ
ऊर्ध्वमंडलिनौस्तौपार्श्वमंडलिनावपि उरोमंडलिनौख्यातामुरःपार्श्वार्द्धमंडलौमुष्टिकस्वस्तिकावन्यौनलिनीपद्मकोशकौ अलपद्म एम
वनामानावलपद्माभिधौतथा उल्बणौललितौपश्चाद्दरदाभयदौततः वलितावितिख्येयाद्वात्रिंशन्नतहस्तकः कुंचितांगुष्ठकःसम्यक् ११

र्जनीमूलमाश्रितः पताकोपत्रसहितप्रसारिततभांगुलिः १ हंसपक्षः पताकस्य यदान्त्यो धोकनीयसा गोमुखो हंसपक्षस्य पश्चार्ध्वांगुष्ठको भवे
त् ३ चगेमुखांगुष्ठमध्यमामूलगोपहानिकुंचोयत्रचतुरस्रमिभृतकनीयसा पताकोनिम्नमध्योर्याः सतुसर्पशिरःकरः पंचाननोपरांगु
ल्यः सांगुष्ठविरलोर्ध्वगाः पंचासांगुलिसंयातो द्विचंद्रोगुष्ठकोन्यतः पंचास्यतर्जनीमूललग्नांगुष्ठश्चतुर्मुखः कनिष्ठांगुष्ठलग्नो चेत्रिमुखः
स्याच्चतुर्मुखात् त्रिमुखानामिताग्रचूडोपहानस्यावेत्सर्वामुखतर्जन्यंगुष्ठदंशतः हंसास्यो यत्र संदृश्यतराः संदंशमध्यगा हंसक्रांगुष्ठ
पार्श्वपश्चतोरणगधकः खड्गास्योनामिकालग्नहंसास्यश्चेतदा भवेत् यत्रकुंचलितांगुल्यः सांगुष्ठामुकुलस्तदा धनुर्न्नतांगुल्यं पाविरलाः
पद्मकोशकः पद्मकोशांगुष्ठल्यंगुष्ठकुंचिता ऊर्णनाभकः २१ पार्श्वगाश्चेत्करतले मुक्तांगुल्योलपद्मवः २२ अलपद्मस्तदा यत्र विपार्या
सोलपद्मवः २३ अरलोयदिवक्राचेत्तुराननर्तनी २४ शुकतुंडोत्पराल्स्यचक्रे तर्जन्यनामिके २५ शुकतुंडमध्यमावक्रस्खलितांगु
ष्ठवल्गुलः २६ त्रिपताकः पताकस्य वक्रितानामिकांगुलिः २७ तर्जनीमध्यमे भिन्ने त्रिपताकस्य कर्तरी २८ सतयानामिकांगुष्ठौलग्नावंतौचेन्म
करकः २९ मधुरांगुष्ठकोयत्रकांगुलेसमतोर्ध्वभाक् ३० कनिष्ठानामिके किंचिन्मध्यमहस्ताग्रचूडतः ३१ अंगुल्याप्राग्भितलो मुष्टिरंगुष्ठ
वेष्टितः ३२ कनिष्ठाप्रसारितामुष्टेश्चेद्धरोहमुखस्तदा ३३ यदावोर्ध्वीकृतांगुष्ठमुष्टिः शिखरउच्यते ३४ शिरांगुष्ठकाग्रेस्या तर्जनी चेत्क्रा।

पिथंके ३५ कपिथांगुष्ठतर्जन्यावि श्लेषात्काकतुंडकः ३६ इति प्रसारितांकाकुतुंडाः सन्नताल चंद्रकः ३७ कपित्थानामिके सूक्ष्मत्वर्द्धे चेत्खठ
कामुखाः ३८ इत्यष्टत्रिंशदसंयुतहस्ताः पताकाभ्यां तुहस्ताभ्यां संश्लेषादंजलिःस्मृतः श्लिष्टमूलाग्रपार्श्वौ चेत्कौ रो यत्र कपोतकः कर्कटो
१२ यत्र हस्तस्यांगुल्योऽन्योन्यान्तरास्मृतः पताकौ मणिवंधस्थौ स्वस्तिकौ स्वस्तिको यदा दोलः पताकावुनालनतलान्योन्योपरिस्थितौ सर्वपशीर्षौ
मिलद्वाह्यपार्श्वौ मुख्यपुटे भवेत् अन्योन्यस्कंधदेशस्थारालावुगकस्तदा मणिवंधस्थावटकौ खटकावर्द्धमानकः सर्पशीर्षौ कूर्परे
स्थौ वक्षसो गजदन्तकः शुकतुंडौ मिलाद्वाग्नावबहिःक्षेपहोरसि मुकुलोपद्माकपित्थेनवेष्टितो निषधः स्मृतः मकरो धस्तलौ वंसवन्यो
न्योपरिसंस्थितौ शंखलः शंखलाकारो नाम्न च डौ यदायतौ हंसपक्षौ स्वस्तिकौ च द्वद्वर्द्धमाना पराङ्मुखैः तिर्यक्तलमुखं संवद्धा वर्द्धचन्द्रौ तु
दद्दुरः उपर्युर्ध्वे श्लिष्टमुखे मुष्टिवेधो गेमुष्टिकः द्विःशिखरः शिखरौ चेन्मिलितावूर्ध्ववक्त्रकौ इति संयुतहस्ताः समानकूर्परांसौ चेत्सा
न्मुखौ खटकामुखौ वक्षसोष्टांगुलांतस्थौ चतुरश्रौ कीर्तितौ व्यावतौ हंसपक्षौ च दुद्वृत्तौ वक्षसोऽग्रतः उद्वृत्तौ पार्श्वयोस्तिर्यक्मुखौ
स्मृतौ अश्लिष्टहंसपक्षाभ्यां स्वस्तिकः स्वस्तिकौ मतौ विच्युतेस्वस्तिके शीघ्रं विप्रकीर्णौ तिरोहितौ तत्रैवारालखटकावरालखटका ए.मु.
मुखौ अविद्धवक्रौ व्यस्तायकं परांसविलासितौ मध्यांगुष्ठाहि शिरसौ सूचीतर्जनिके वहिः पताको वाहुनावर्त्तहंसपक्षौ निरेचितौ ए १२

केनवरस्त्रेणतौस्यातामर्द्धचितौ नितंबौ निर्गतौ स्कंधान्नितंबक्षेत्रतः पुनः अधोमुखस्वस्तिकौ नु शिथिलौ पल्लवौ मतौ केशबंधौ केश
देशान्निर्गतापार्श्वतः पुनः त्रिपताकौ कपोलाभ्यां चेन्नतौ तानवंचितौ तिर्यक्प्रसृतौ रालिनौ चेत्त्रिपताकौ लताकरौ करिहस्तौ लोलता हो
लोन्यश्चेत्खटकामुखकः त्रिपताकौ कटीशीर्षन्यस्ताग्रौ पक्षवंचितौ तावेव चमरावृतौ पक्षप्रद्योतकौ स्मृता पार्श्वमनतभुतौ हंसपक्षौ
चेद्दंडपक्षकौ अधोमुखौ लतावद्धौ योगरुडपक्षकौ ऊर्ध्वमंडलिनौ हस्तावूर्ध्वं केशविवर्तनात् तावेव पार्श्वविन्यस्तौ पार्श्वपार्श्वमं
डलिनौ स्मृतौ करावुद्वेष्टावुरोमंडलिनौ पुरा खटकौ स्वस्तिकावृतौ तदा मुष्टिकस्वस्तिकौ व्यावर्तितौ पद्मकोशौ नलिनीपद्मकोशकौ
उद्वेष्टितक्रियावक्षःक्षेत्रस्थावलपल्लवौ तौ चेत्स्वस्वस्कंधदेशप्रसृतावलपल्लवकौ ऊर्ध्वप्रसारितावाविद्धौ विक्षेपावुल्बणौ च तौ पल्लवौ
च शिरोदेशसंप्राप्तौ ललितौ अरालौ कटीशीर्षस्थौ वरदाभयदौ नरा कूर्परस्वस्तिकगतौ लताख्यौ नलिताविति इति नृत्यहस्ताः अ
नेन स्याद्भिनेयानां समनन्तः परेकाराः लोकोविदास्तथाध्यात्म्यं प्रमाणां त्रिविधं स्मृतं परंतु लौकिकवत्तवरश्च तेषैकपरा यथा सजा
तापौ विज्ञातीया षट्त्रिंशद्दशयुता ते सर्वे नृत्तहस्ताः स्युः संख्याख्याविसतः एतावसंयुता हस्ताः लक्ष्ये ज्ञेरुत्पताक्रमात् एवं गुनुष
याश्चाप्रयोलिंगं व्याख्याया परकरनास्ति कश्चिद्धस्तः स्तुनाथार्थाभिनयं प्रति अर्थाभिनयतस्तेषां नाम्नतेषु हिकारके देशंकालंप्रयोगं

च अर्थयुक्तिमवेक्ष्य हि स्ताः सर्वे प्रयोक्तव्या नृभिः स्तामिविमोशेषतः अर्थस्यैकस्य मध्यांसः संभवंति पहाकराः शोभाकारी तदा तत्र लेके
13 कार्यप्रयोक्तृभिः करानुवरको निसंमणिबंधप्रकीर्त्तिताः इति हस्तभेदाः सर्वेषामेव हस्तानां नामन्त संप्रदर्शितिः विशत व्यं प्रयते
नककस्कुरणं चतुर्विधा अपवेष्टितमेकं स्यादुद्वेष्टितमथापरं व्यावर्तितं ततो यं तु चतुर्थं परीवर्त्तितं आवेसंतेपरांगुल्यः स्तर्ज
न्याल्लपाक्रमं अभ्यंतरेण करणं भवेतदपवेष्टितं उद्वेष्टंतेपरांगुल्यस्तर्जनाद्यावहिर्मुखाः क्रमशः करणं यथा तदुद्वेष्टितमुच्य
ते अवसेतेकनिष्ठाद्या ग्यंगुल्योभ्यंतरेणानुयत्र क्रमेणकरणं तद्व्यावर्त्तितमुच्यते उद्दसेनेकनिष्ठाद्यावास्थानः क्रमशोयदा अं
गुल्यः करणसम्यक् तदुक्तं परिवर्तितं न तेभिनययोगेवाहस्त्रैर्वर्त्तनाश्रयैः शिरोक्षिमुखरागादियुक्तैरर्थं प्रदर्शयेत् करणा
नियुगपद्धस्तकरणसमस्तयोगतः दुतवैचित्रवल्लनं शोभासंभूतवर्त्तनः रेच्यं ते लक्ष्यंतस्तद्वेश्चालकाः कीर्तितास्तदा इति चाल्ल
काः उनानोधोयतः पार्श्वतिर्यक्संमुखपर्वकाः तत्रा हस्तप्रचारास्युः षडिस्य न्वर्थतः क्रमात् इति हस्तप्रचारः उत्कर्षणं विक रम.
र्षं च तथावाकर्षणं पुनः परिग्रहो निग्रहश्च त्वाह्वानं रोधनं तथा संश्लेषश्च वियोगश्च रक्षणं मोक्षणं तथा विक्षेपो धूननं चैव वि १३
सर्जस्तर्जनं तथा छेदनं भेदनं नैव स्फोटनं मोहनं तथा ताडयं चाति हस्तानां न्यूनंकर्माणि विंशतिः इति करकर्माणि पार्श्वद्वेद्वेपु

स्ताभ्यदूर्ध्वमन्यत्पिरः ललाटकर्णस्कन्धोरोनाभयः कटीशीर्षके उरस्द्वयं च हस्तानां क्षेत्राणीति त्रयोदश । इति हस्तक्षेत्राणि निर्दोषं
न्तयोग्या च देहमध्याकृशाकृतिः समाच्छिन्नानिवृत्ताचरेचिताकम्पिता तथा उद्वाहितेति सा प्रोक्ता षड्विधा चाथ लक्षणं अचंच
ला समा प्रोक्ता नर्तनारंभगोचरा मध्यस्य वलनाच्छिन्ना पार्श्वेतिर्यक्स्खेसति पराङ्मुखस्याभिमुखनिवृत्ता स्यान्निवर्तिता सर्वतोभ्र
मणाद्युक्ता विक्षेपाद्रेचिताकटः तिर्यग्गतागतान्क्षिप्रमाकटा ज्ञेया च कम्पिता नितंबपार्श्वोद्वाहिताच्छनैरुद्वाहिता कटा वक्षःपृष्ठो
दराणि स्फुः कटिभेदानुपोष्यतः इति कटिभेदाः स्वभावभूमिसंचारेष्वंगेनुपातानुपातं दरेरितः समोंचितः कुंचितश्च सूच्यग्र
तलसंचारः उद्घट्टितोघट्टितो सेधकस्ततः शार्दितोमर्दितश्चोर्ध्वपार्ष्णिगश्चाग्रगस्तथा पार्श्वगश्चेति पादः स्यात्त्रयोदशविध
स्ततः स्वभावरचितोभूयोसमसंस्थानाः समोमतः भूस्पृक्पार्ष्णिसमुत्क्षिप्ताग्रतलश्चो वितः स्मृतः कुंचितांगुलिरुत्क्षिप्तपार्ष्णिगं
श्चाग्रगस्तथा पार्श्वगश्चेति पादः स्यात्त्रयोदशविधमध्यश्च कुंचितः उत्क्षिप्तपार्ष्णिरंगुष्ठो भवि सूचीपरःसरसः उत्क्षिप्तपार्ष्णिःप्रसृ
तांगुष्ठाग्रतलसंचरः अग्रपदस्यापन भूमावंघ्रिरुद्घट्टितः क्षितिघातीष्यात्सार्ष्णीभिप्रेरणेव सः अन्मुहुर्घट्टितोत्सेधोप्यापार्ष्णिभ्यां
मुवक्रमात् पार्ष्णिस्तो भूमिमग्रेण योनिहंति मत्राहिता यस्मिन्स्य पदोनोर्वी भ्रमदातिसमर्दितः अग्रतोग्रसरन्यार्ष्णीपार्ष्णिगः

पार्श्वेन्नजस्यार्ध्वगइष्यते नत्लं गुल्फाय पार्ष्णिगुल्फजाधा जानुरवस्थं यं सहयोस्तं घ्रिवारेण तत्र डुस्सानुसारतः इतिचरणभेदाः संनिवेशविशे
षोगे स्थानान्यनेकानि हृष्येहं कुर्ति लक्षण समपादं पार्ष्णिविद्धं स्वस्तिकं संहताभिधं उत्कटं वर्द्धमानाख्यं नयावर्त्तं च मंडलं चतुरस्रं च वै
१५ शाखमायतं चावहित्थकं पृष्ठोत्ताननतलं वाश्वक्रांताख्यं चैकपादकं ब्रह्म्यं चैव वैष्णवं शैवमालीढं स्थानकं ततः स्तातीठं खंडसूचिसमास
मादिपृष्ठचिके कूर्मासनं नागबंधं गारुडं रंपाभासनं सधृवि शतित्रिंशेन तु द्विपमथलक्षणं वपुस्वाभाविकं पादौ वितस्त्यंतरितौ रज्ज
अंग्रे समौ समनखौ समपादं तदुच्यते पार्ष्णिरंगुष्ठसंश्लिष्टं पार्ष्णिविद्धमिति स्मृतं मिथश्चिष्टकनिष्ठांघ्रि स्वाजिको स्वस्तिकं तदा पां
दांगुष्ठौ तथा गुल्फौ सिंहते तन्निश्येयुतौ उत्कटधीसमनखौ समौ वाकुंचितावपि वर्द्धमाने तु चरणौ तिर्यंचौ पार्ष्णिसंगतौ नंद्यावर्त्तेव
र्द्धमानपादावष्टांगुलांतरौ पृष्ठस्थौ चरणौ त्र्यस्रावेकतालांतरौ भुवि चतुस्तालांतरौ वावि मंडलस्थानकं तदा नंद्यावर्त्तांघ्रिमध्यं तु द्वि
तालं चतुरस्रके वैशाखे वर्द्धमानस्य सार्द्धतालत्रयांतरं वामस्तालांतरस्त्र्यस्रः समोन्यश्चायते मतं अवहित्थं तदेवस्याद्विपर्यासे रत्न·
नपादयोः सत्लभ्यागुलिपृष्ठोंघ्रिः पश्चादेकेपरः पुरः वामो यत्र तदा हि पृष्ठोत्ताननतले बुधौ समस्यैकस्य पादस्य पार्ष्णिदेशगतो परः १४
सूचिपादः स्वपार्श्वे वाश्वक्रांतं स्थानकं तदा समस्यांघ्रेर्जानुमर्द्धं वाद्य पार्श्वेयदेतरः वाद्य पार्श्वे नयोंघ्रिरेकपादं तदोच्यते एकःस

मोघ्रिरन्यश्चेत्कुंचितोरूस्यपृष्ठता जानुसंधिममत्वेनोत्क्षिप्तोत्रासंनंदोच्यते सममेकं विधायांघ्रिमन्यश्चेत्कुंचितो मनाक्पुरःप्रसारित
स्तिर्यक्प्रसरपृष्ठस्थितोथवा सार्द्धद्वितालांतरालेवैशाखस्थानकं तदा अधःसमस्य जानुशीर्षसमो परः उद्धृतः कुंचिताकारो यत्र सैव
मुशंतितत् वामो यत्र निषण्णोरुर्द्वरे हस्तमात्रतः दक्षिणस्तश्चरणः सव्ये पंचतालप्रसारितः स्यलोहावपितद्दिंघ्राशस्तिरं स्थानकं महत्ता
आलीढांगविपर्यासात्प्रत्यालीढमुदीरितं एकोंघ्रिः कुंचितोन्यस्य कम्रसंलग्नोनुपार्ष्णिकः तिर्यक्प्रसारितो यत्र खंडसूचि तदोच्यते पा
र्ष्णिजंघोरुसंलग्नधरणीचरणोपरः तिर्यक्प्रसारितौ स्यातां समसूचि तदोच्यते मुक्तिपादौ पदग्यत्र पुरः पश्चात्प्रसारितौ युगपद्दृ
दितं तदैः स्थानं विषमसूचि तत् दक्षिणश्चरणो जानुवाह्यगुल्फमिलत्क्षितिः वामः समो भवेद्यत्र कूर्मासनमतो विज यत्रोपविश्य वा
मोरोः पृष्ठोन्यस्य तिर्दक्षिणं नवांतरा नागवंधस्थानमनंतरसंमतं आकुंचितः पुरो वामः पश्चाद्दन्यस्त्वजानुना भुवंगतो यदापाहोगारु
डंगदितं तदाविधुने संयुते वाचे जानुनी संस्थिते क्षितौ वृषभाख्यानमाख्या मुनिभिर्भरतादिभिः स्थानान्यमि भूरिणी लोकवृत्तानुसार
तः यथोचितं तथा कार्यं स्थानकं नाट्यकोविदैः इति स्थानकानि यत्र पादस्य जंघाया ऊरोः कट्यास्तथैव च समानकरणाद्विश्लेषा चारी
कीर्त्यते विधानोपगताश्चार्यो व्यायच्छंते परस्परं यस्मादंगसमायुक्तास्तस्माद्व्यायाम उच्यते एकपादप्रचारो यः सा चारीत्यभिधीयते॥

द्विधा दृक्करणं यत्तु नचारीकरणं स्मृतं करणैस्त्रिभिरुक्तसंयुक्तः खंड इत्यभिधीयते खंडैस्त्रिभिश्चतुर्भिर्वा संयुक्तं मंडलं भवेत् चारिभिः प्र
स्तृतं नृत्तं चाराभिश्चेष्टितं तथा चारीभिः शस्त्रमोक्षश्च चार्यो युद्धेषु कीर्त्तिताः यदेतत्प्रस्तुतं नाट्यं तच्चारीष्वेव संस्थितौ न हि चार्या विना
१५ किंचिन्नाट्यंगं संप्रवर्त्तते भौमी वाकाशिका चेति द्विधा चारी प्रकीर्त्तिता समपादा स्थितावर्त्ता शकटास्या विविच्यवा अध्यर्द्धिका चाषगतिरे
लकाक्रीडिता ततः समोत्सरितमत्तल्ली मत्तल्ल्युत्सरितोड्डिता स्यंदापस्यंदिते बद्धा जनिता नूरुद्धतिका रथचक्रा परावृत्ता तलोन्न
परवृत्तिका तिर्यङ्मुखा मुराला च करिहस्ता कुलीरिका विश्लिष्टा कातरा पार्ष्णिरेचिता ऽप्रस्तुता ताडिता ऊरुवेणी नसोहस्ता हरिणत्रासि
कापरा अर्द्धमंडलिका तिर्यक्कुंचिता च मदालसा संचारितो लुंचिता च स्तंभक्रीडनिकाभिधा चारी लंघितजंघाख्या स्फुरिता पथकुं
चिता तथा सथदिता खुता स्वस्तिकाननदर्शिनी पुराघट्टपुराढी च सारिका स्फुरिका ततः निकुट्टकं नता क्षेपाप्यर्द्धस्खलितिका तथा
समा स्खलितिका भौम्य एकपंचाशदीरिताः अतिक्रान्ताप्यपक्रान्ता पार्श्वक्रान्ता मृगप्लुता ऊर्ध्वजानुरलाता च सूचीन्नूपुरपादिका दो एम:
लपादा दंडपादा विद्युद्भ्रांता भ्रमर्यथ भुजंगत्रासिता क्षिप्ताऽऽविद्धोद्वृत्तिका ततः उरःक्षेपा च विक्षेपापक्षेपा डमरी तथा जंघालघनि १५
कावापिता डिनालतिकाभिधा जंघावर्त्ती वेष्टनं चोद्वेष्टने कोक्षेपभिधः पष्ठोक्षेपस्तथा सूची विद्युत्प्रावृत्तकं ततः उल्लोलश्चैक्षेपकविश

ब्रार्यश्चाकाशपूर्विकाः सर्वास्ता मिलिताः सख्योस्त्रिंशीनिरथलक्षणं पादैर्निरन्तरल्लग्नैः पुरतः पार्श्वतोपि वा स्थानेव सनपादेन समपादा
भिधा भवेत् भूमिलग्नस्तेन पादेकुलाभ्यांतरमंडलं पुनरुत्सारयेत्सा दंछिनावत् सा स्मृता यत्रोद्वृत्ता पूर्विकायं पराग्रतलसंचरः प्रप्रसार्योद्धृ
हतमुरःशकटास्यानत्ता भवेत् विद्यूमसमपादायाः पादौ यदि तलाग्नि नः निकुंड्ये धारणी मुच्यते वीच्यवनदा सव्यस्य पश्चतो वामवर
णस्त्वपदा भवेत् सव्यापसर्पणं पार्श्वस्से पासीध्य ढ्रिका तदा पादः प्रसारितः सव्यः पुनश्चैवापसर्पिसः वामासव्यायस्यापावतदा वा
षगतिः स्मृता ततसंवरपादाभ्यामुक्षस्पतननुपनत् पर्यायशश्चक्षिपतेगलक्रीडिता तदा तलसंवरपादाभ्यां घूर्णमानोपसर्पणैः
समोसरितमत्तल्लीयांरीसङ्गिं हृदाता उभाभ्यामपि पादाभ्यां घूर्णमानोपसर्पणे संजंघास्वस्तिकाभ्यां तुमतल्ली सा प्रकीर्त्तिता कनिष्ठां
गुलिभागेनांगुष्ठाभागेन वक्रमात् रेवकस्यानुकारेण शरूमंदिनोदिता समाप्रेरणपक्षाभ्यामन्योन्यतलसंवर्शानिघषचरणो यत्रक्र
मातामंडिनाविदुः निषण्णोरुः समोवामोदलिणोंघ्रिः प्रसारितः पंचतालांतरं तिर्यग्पस्यासास्मृतिनामता अधिकरविविपर्यासा
सैवापस्यंदितामता चरुद्धूयस्पवलनं जंघाखिस्तिकसंयुत उभाभ्यावलणपस्याः सावद्धूयीवार्युभदाहृता तलसंवरपादेनजनि
तावार्युदात्तता तलसंबरपादस्यपार्ष्णिवाह्योन्मुखी यदा जंधांविनानतथोद्धातान्नरुद्धतेति सा स्मृता वतुरस्त्रंसमाश्रित्यभ्रतयोधि प्र

सर्पतः पुरतः पृष्ठतोच्चैकौ रथवक्रीत रोच्यते पश्चाद्द्रुतानि न तलश्चरणः प्रसृतो बहिः यस्या परावृत्तता प्रसिद्धा लोकवर्त्मनि स्थितास्व
स्तिकबंधेन पार्श्वयोः अपरयोस्तथा रचितो चरणौ यत्र सोक्ता नूपुरविद्धिका वर्द्धमाने स्थितो स्थाने वामदक्षिणतो यदा रसतो द्रुतमाने
16 न पादौ तिर्यक्सुयुक्तौ तदा नंद्यावर्ते स्थितो पार्ष्णि पादाग्रे रचितो पुरः प्रसारिता यस्यासा मराला विधीयते संहतस्थानके स्थिता पार्श्वा
भ्यां धर्षता क्षितिं चरणौ यत्र सा वारी हस्ता प्रकीर्तिता नंद्यावर्तवर्त्तेस्य पोरंध्रोस्ति तिर्यक् सत्वा कुलीरिका पाविविद्धू स्थितो पादौ वेदिभिर्भिष्यो पस
र्पतां यदा पगर्पतः प्रोक्ता सा विभिन्ना बुधैः नंद्यावर्ते स्यपादाभ्यां पश्चाद्युक्तानुकानरा पार्ष्णिपार्श्वगतस्थाने स्थित्वा वेहो विनाकृता पार्ष्णिस्तदो
विता वारी निम्नानै पार्ष्णिरचिता एकपादे स्थिते स्थाने ऽस्खेनवरेण नवेत् अहं ताडयति प्रोक्ता नदा वायुहता दिना अहस्य स्वस्तिकारा वधी सं
वर्षेर्षतो भुवि पार्श्वाभ्यां यत्र ता माहे रुहवेणी मनीषिणः अंगुली पृष्ठभागेन पुरतो सरतो द्रुतं अपरे यत्र सा वारी नखोद्दता मता सतां कुंचि
ते स्वस्तिकीकृत्य वलितो नेपतलेपादा अं दृपोह त्यसनिपतेद्वरिणत्रासिता तदा भ्रमिम दृश्याव हिनीता वावस्येने शनैः क्रमात् चरणौ यत्र एम.
तामाघ द्वरद्ध मंडलिका बुधाः यत्र कुर्वति रथ्याने चरणे प्रक्षिपेन्मुहुः नोतिर्यक् कुंचिता वारी माद्धः श्रीभरता हेयः दृतश्चेतश्चरणो स्थाय येत्सु १६
विसंस्थितौ मतव यत्र तामो दृश्यारीधा एमा हाल सा आकुंचितो धिहस्ति स्यान्मेन धिणयदा युक्ते मत्तल समस्यं वारि सवारीता तदा उक्ष

प्यकुंचितौ पादौ न्यसेदेकैकमग्रतः यस्यां सो कुंचिता वा रिघोक्ता वा जनिम्लानुना तिर्यक्प्रसारितैकाधिपार्श्वमन्यतलेन वेत मुहुः संयाजयेद्दु
क्रान्तभ्रमरी इति क्रान्तरा स्थाने स्थितः खंडसूच्याख्या तिष्ठत्याकृष्य वेगतः लंध्याते न्यांघ्रिणा यत्र सो कालं धिका स्फुटा स्फतावेगा भूमिस्पर्शेः पा
दपार्श्वयोः क्रमाद् कुंचिताधिभ्यां पश्चादुत्साप कुंचिता स्थाने विषमसूच्याख्ये स्थित्वो सुमपतन्भुवि अघ्रीसंघट्टयेद्यत्र सो संघट्टिताभि
धी धरण्यां चरणाग्रेण धानः सुखानि गद्यते वरणस्वस्तिकाकारकारिता स्वस्तिका भवेत् यंघ्रांघ्रासंहतस्थाने स्थित्वा तिर्यक्पृथक्कृतौ स्व
शनोवा स्वपार्श्वाभ्यां भुवं सा तलदर्शिनी निकुट्टनमियोंघ्रिभ्यां पुरः दिका उद्घट्टनेन निकुट्टनचरनेन निकुंट्टतं उद्घट्टनस्यान्यपादस्य यत्तसार्द्ध
पुरः ठीका चरणाग्रे सरस्सैको यत्र सरसेको यत्र सा स्तारिका मता पुरः सरणमंधिभ्यां समाभ्यां स्फुरिका भवेत् स्थितिस्तु चरणाग्रेणकु
चितेन निकुट्टका पश्चात्तस्य पुरस्तात्प्रसार्य चरणं यदि निकुट्टयेद्भुवतेन लतासे पातदोरिता स्वस्खलिते वरणे तिर्यगद्द्खलिनि
का भवेत् पुरःतःपृष्ठतस्तिर्यक्चरणो युगपद्यदा स्खलिते प्रोच्यते चारणसमस्खलिनिकान्तरा इति भूमिचार्यः चितं पादमुमुद्धरेत्पुरतः
संप्रसारयेत् उक्षिप्य पातयेश्चैनमतिक्रान्तानुसा स्मृता उच्चभ्यां वलनं कृत्वा कुंचितं पादमुद्धरेत् पार्श्वे विनिक्षिपेच्चैवमपक्रान्तानुसा स्मृ
ता कुंचितं पादमुक्षिप्य पार्श्वे तानो स्थितं न्यसेत् उद्घट्टितेन पादेन पार्श्वक्रान्तानुसा स्मृता अतिक्रान्तक्रमं कृत्वा समुत्सुत्य निपातयेत् अ

व्यजंघविता सिप्रासा ज्ञेयाहि रिणयुता कुंचितो क्षिप्य पादस्य जानुस्तनसमपदा व्यस्य स्तव्वीकृतो न्योधिरूर्ध्वजानुस्तभहावेत् पदप्रसारि
तोंघ्रिश्चेरन्योर्वाभिमुखतले कंत्वा पार्ष्णि स्वपार्श्वे स्मान्पुरत्वा पात्कातातद्दोदिता कुंचितं पादतामुक्षिप्य जानुर्ध्वसंप्रसारयेत् पातये
17 चाग्रयोगे नसाम्रवा त्वथवा परे ऊरुपार्श्वेन विन्यस्य पादे यत्र प्रसारयेत् नीरलाम्रीकृन्नतामाहाः सुधीनाडववेदिनः पदतेत्युं वितकृ
त्वा पादमग्रतलेन तु दूरं निपातयेभ्रूमौ वारिन्नदूरपादिका कुंचितपादमुक्षिप्य पार्श्वामार्श्वनुदोलयेत् पातयेदंचितं चैव सोलपादा
नुसा स्मृताव पुरश्चरणोकृत्वा पुरतः संप्रसारयेत् किंवा स्वस्तिकमावर्त्य चरणौ तिर्यगूर्ध्वतः क्षिप्तमाविद्धकरणं दंडपादानुसा स्मृता
पदतो वलितं पार्धशिरोद्दतं प्रसारयेत् पुरतो तो वांघ्रिमुक्षिप्य लत्वा दस्योपरि द्रुतं भ्रामयित्वा भुविन्यस्येद्भ्रमर्रांतामभुविदुः अति
क्रांतक्रमं कृत्वा त्रिकुनुपरिवर्तयेत् द्वितीयपादभ्रमणं तलेन भ्रमरी स्मृता कुंचितपादमुक्षिप्य त्र्यालम्रहुविवर्तयेत् कटीजा
नुविवर्त्तावभुजंगत्रासिता भवेत् कुंचितपादमुक्षिप्य वो क्षिप्य त्वं वितन्यसेत् जंघास्वस्तिकसंयुक्ता त्वक्षिप्ता नाम सा भवेत् स्वस्तिक ए.मु.
स्याग्रतः पादः कुंचितत्त्व प्रसारितः पादयेदंचिताविद्धासा विधानामतः स्मृता पादमाविद्धमवेस उत्प्लुत्य विनिपातयेत् परिवृत्य द्वि १७
तीयं वसोद्दा तावारिकामता अंघ्रिकुंचितमुक्षिप्य पुरोक्षार्ग्रगवेतः विन्यसेदवतौ यत्र पुरःक्षेपा भवेदसौ पुरोगमनभागे वेन्मसापर्वर

णामुहुः आकुंचयेत्तदा वारीविक्षेपात्सरिभिर्मता बाह्यपार्श्वेन यत्रोरोः पृष्ठपृष्ठे ततस्य सिद्धये लीनेसमंनखंछिरमहं निनंवनिकु
ट्टेपानिसापक्षेपाप्रकीर्तिता । ऊरुमध्याकुंचितेस्यांघ्रेर्वामदक्षिणतो भ्रमात् किंचिदाकुंचितपादमंघ्रिणान्येनालंघयेत् गगनेचेत्तदा
वारिजंघालंघनिकामता विस्तार्यघ्रामुतं कलागगनं दंदंतं दांवांवंघ्रिंताडयेन्मिथः यत्रायादतलदंदंत दावावंघ्रिताडिता आला
तांघ्रौ पृष्ठगते शीघ्रमन्यंघ्रिलंघयेत् लतावारीतदा प्रोक्ता मुनिभिर्भरतादिभिः तलमंतन्नमस्यांधे जानुपृष्ठे क्षिपेघदि वहि श्रेमस्यवस्या
श्वेजंघावर्तोदरा भवेत् अंघ्रिणैकेन वेदन्यां वेष्टयेद्वेष्टनं तदा उद्वेष्टनं वेष्टयित्वा पृष्ठतोघ्रौ प्रसारित्वाकुंचितस्य पादस्य पुरतस्तथा वक्षे
योजानपर्यंतमुत्क्षेपः कथ्यते बुधैः सचेत्पृष्ठतएव स्यात्पृष्ठोत्क्षिप्यमुविदुः पादयोः स्वस्तिकस्यैकः किंचिदाज्ञेयं मकरध्वजजीवनं उत्को(
लास्याबरणयोः क्रमेणोत्तालनादिर्विपावीर्वर्या यथापार्श्वं धरणीमेव गच्छति एवं हस्तं वरिधानुकारि२हे शंसमाश्रयेत् एताश्चोर्यो मुनि(
प्रोक्ता ललितांगक्रियात्मिकाः इत्याकाशीकार्याः हस्तपादसमायोगः करणं नर्तनस्य च अनंतानि बतान्यत्र प्रयोगवशतः कति क
रणानि प्रवक्ष्यामि वधन्ततस्य सिद्धये लनं समनं खं छिन्नं गंगावतरणं ततः वैशाखरेचितं पश्चाज्जनितं करणं ततः तलपुष्पपुष्पटपश्चा
पार्श्वजानु ततः ऊर्ध्वादिजानुदंडादिपक्षं तलासितं विघुभ्रांतं ततश्चंद्राकर्तकं वनिस्युंभितं ललाटतिलकं नाम लताख्यं वृश्चिकं नामकं

इति षोडशकोद्दिष्टमथ लक्षणमुच्यते पताकाञ्जलिपक्षस्थ प्रसारितशिरोधरं निकुञ्चितं वा सकूतद्धीन करणं भवेत् श्लिष्टे समनखौ
१८ पादौ लत्ता हस्तौ प्रलम्बितौ देहस्था भागं विकायञ्च भवेत् समनखं तु तत् अल्पयः कटीप्रदेशे छिन्ना पर्यायशः कटी वैशाखस्थानकेने
हतच्छिन्नं करणं भवेत् उर्ध्वाङ्गुलितले पादे न्तिपताकावधोमुखौ हस्तैश्शिरः सन्नतं तं वगगावनरणाचरणतत् रेचितौ हस्तपादौ च कलमी
वावरेचितौ वैशाखस्थानके तन्भवेद्वैशाखरेचितं एको वक्षःस्थितो हस्तो द्वितीयश्च प्रलम्बितः तलाग्रसंस्थितो पादो जनितं करणं भवेत् वा
मे पुष्पपुटे पार्श्वोपादो ग्रतलसञ्चरः तथा सन्नतं पार्श्वं च न तलपुष्पपुटे भवेत् एकः समस्थितः पाद ऊरुपृष्ठे स्थितोपरः मुष्टिहस्तश्च व
क्षःस्था पार्श्वजानु तदुच्यते कुञ्चितपादपुक्षिप्या नानुस्तनसमं भवेत् प्रयोगवशगो हस्तो हैर्ध्वजानु प्रकीर्तितो ऊर्ध्वजानु विधोय तस्योप
रि लतां न्यसेत् दण्डपक्षं तु तत्प्रोक्तं करणं नस्य वेदिभिः उर्ध्वाङ्गुलितलः पादः पार्श्वेनोर्ध्वं समुच्छितः प्रकुर्याद्वंचिततलौ हस्तौ तलविलासितं
विद्युद्भ्रान्ताय चारी करौ तदनुगामिनौ विष्कम्भान्तमिदं प्रोक्तं मुद्वृत्तस्य परिक्रमे यत्रांघ्रिपार्श्वतः कर्णदेशेनूर्ध्वं प्रसारितः तस्याङ्गुष्ठग्र एम
हीत्वानुपाणिना वाम्यदेशता शनैर्भ्रमरिकां हत्वा वहावर्षेन तद्धोहितं पृष्ठतः कुञ्चितः पादो वक्षस्तत्र मुन्नतं शिलकेवकरलाय तन्निकुं १८
भितमुच्यते पृष्ठतः कुञ्चितं कृत्वा पादस्याङ्गुष्ठकेन तु ललाटे तिलकं कुर्यात् ललाटतिलकं वतत् अञ्चितः पृष्ठतः पादः कुञ्चितोर्ध्वतलोगु

लि लताख्यश्चकरो वा मत्तल्लिता वृश्चिके भवेत् यत्र हस्तः प्रधानः स्यात्सा हस्तस्तदनुगो भवेत् यत्र पादः प्रधानस्तु करस्तदनुगः स्मृतः एवं वि
चार्य रक्तिं तं करणे योजयेत्सुधीः इति करणानि रेचकानथ वक्ष्यामश्चतुरो भरतोदिताञ् पादयोः कट्या ग्रीवायाश्च भवंति ते पार्ष्ण्यंगुष्ठयोरंत
र्बहिश्च सततं गतिः नमनोन्नमने येन प्रोच्यते पादरेचकं परितो भ्रमणान्नूर्णं हस्तयोर्हंसपक्षयोः यत्र पर्यायेण रचितः स भवेत्कररेचकः
त्रिरलः प्रथतांगुष्ठांगुलोत्तिर्यक्भ्रमेण वा ग्रीवाया विधुतभ्रांतिः कथ्यते कंठरेचकः सर्वतो भ्रमणं कट्याः कटिरेचकमूचिरे करणांग
रेचकं च भरतः प्राह सर्वदा इति रेचकलक्षणं कृतिना समभूम्यां च कर्तव्यो रतमंडपः शोधयित्वा वसुमतीं प्रमाणं दिशि ततः अरणरज
श्च वालश्च लिक्षा मत्कायवस्तथा अंगुलं चैव हस्तश्च सप्त लक्षणमुच्यते अणवोष्टौ रजः प्रोक्ता ताना यष्टौ वाल उच्यते वालास्त्वष्टौ भवेल्लिक्षा
फला क्षाष्टकं भवेत् यूकास्त्वष्टौ यवः प्रोक्तो यवास्त्वष्टौ तथांगुलानि तथा हस्तश्चतुर्विंशतिरुच्यते त्रिंशमहस्तनिर्माणः पूर्वपश्चिमदीर्घत
दक्षिणोत्तरतो मानं तिथिहस्तमितं तं वास्तुशास्त्रविधाने तु सर्वं तत्र विचार्य वै ततः स्थाने यथायोग्यरचितकनकचित्रकैः पट्टवल्लिवितावना
पः पुष्पप्राकारणैभिः सुगंधागरुकर्पूरधूपदीपैर्मनोहरः तस्मिंश्च सिंहासने रम्यं लकांचनभूषितं पूर्वस्यां पश्चिमायां वा स्थापयेन्मंग
लं दिशि सिंहासनस्याभिमुखं नटो नृत्यं समाचरेत् इति नृत्तमंडपं नर्तनस्य सुविशेषं सर्वाभिनयनेतृता अभिलसाधवानर्धं सुबुद्धि

त्वंसभाजय नर्तकस्य गुणाखेनेतद्देहस्यापि लक्षणं अव्यंगांगमकुंचनाखनमनत्ता सुरेखासौष्ठवत्वंचसकोमलविलासता श्यामत्वंवा
पिंगोरत्वं निरोधगतार्हस्यादिलक्षणं देहे नर्तकस्यवरंस्मृतं गुणादेहलक्षणाभावे तं नटनावलोकयेत् इतिनर्तकः पात्रस्यान्नर्तनाधारे
१७ नर्तेस्यापेरणनर्तकी सग्धमध्यप्रगल्भाचपात्रंत्रेधेतिकीर्त्तितं मुग्धदेहेल्लक्षणंप्रोक्तंयौवनत्रितयात्क्रमात् ईषत्स्खलितनेत्रांतस्मरस्मेर
मुखांबुजं उन्मीलितांकुरकुचमस्फुटांगकसंधिकं सुरतंप्रतिसोत्साहंप्रथमंयौवनंमतं स्तनौपीनौतनुर्मध्यःपाणिपादस्यरक्तिमा ऊरू
करिकराकारौवंकसंतसंधिकं नितंबोविपुलोनाभिर्गंभीराजघनंघनं व्यक्तरोमावलीस्निग्ध्यमंगकेशरदादिष्ठ जीवीतमन्मथस्यो
क्तंद्वितीयंयौवनंमतं उन्मादकंश्रियायुक्तंसंपन्नंरतिनैपुणं कामशिक्षितभावंचतृतीयंयौवनंविदुः रेखासौष्ठवसंपत्तिश्चेहपट्टा
स्यतातथा विशालनेत्रताविंबाधरताकांतता सुकंबुकंठतोवेल्लनासरलबाहुता तनुमध्यतरस्थूलनितंबकवरभोरुता अत्युच्च
खर्वपानत्वराजत्वमसिरालता श्यामतागौरतानर्मवाक्योदारप्रगल्भता यथात्रंगात्रविक्षेपैः कोमलैर्विलयैःसुनालैरक्षणाणीवभ्रो राम.
हिर्हीनवाद्ययोः गीतवाद्यध्वनिंचांगैश्चासुषत्वमिवानयत् नाद्यांगरचनाप्रौढिस्तद्धैः पात्रगुणामताः व्यस्तानांवासमस्तानापेष्ठांरो १८
षोविपर्ययाः गुणदोषोपरिक्षितपात्रेनर्तनस्यसिद्धये इतिपात्रं शिरोनेत्रकरांघ्रीनामंगानांमेलनेसति कायस्थितिर्मनोहारिसारेष

रिकीर्त्तिता इतिरेखा सर्वांगलास्यवैचित्र्यं लास्यांगं तदिहोच्यते वालिश्चालिवरश्चाथ लटिभ्रकहरोगणः धसकश्चांगहारः स्याद्दोयारो वि
हसीमताः लास्यांगानि दशैतानि दृश्यन्ते श्रीविदुः कोमलं सविलासं च मधुरं तालसाम्ययुक् नातिद्रुतं नातिमन्दं च रसप्रचुरं तथा पादो
रुकटिवाहूनां सौगपद्येन चालनं चालिः सासैधर्यं सा मुख्यः प्रायश्चालिवधरो भवेत् सुकुमारतिरश्चीनं विलासरसिकं च यत् युगपदिवाहू
नां चालनं सा लटिर्मता कर्णयोर्हारच वहुलं लसल्लीलावतंसयोः विलंवेनाविलंवेन च कृतं तत्त्वपरालनं विलंवेनाविलंवेन च कृतं तत्त्वपरा
लनं विलंवेन कुचयोर्भुजशीर्षयोः ललितं चालनं तिर्यक् तहाः प्राहुरुरोगणं धसकः स्यात्सुलजितस्तनाजश्चालनं लयात् सताल्लाल
लितोपेनारमालक्ष्यो ह्यो च तिधनुर्वेदंगहारः स्याभ्दरनेति कीर्तितं किंचित्तिर्यगधोमूर्ध्वगतिरोयारको मतः स्मितं स्याद्विहसीपस्तुश्टं
गाररसनिर्भर अभ्यस्तादन्य एव तिसूक्ष्मः प्रसन्नभंगिभाक् गीतादिरागतच्छायस्तत्संपातन्मनोमता इतिलास्यांगानि कटीजानुसमा
यत्र कूर्परांसशिरः समां उरः समुन्नतं सत्रगात्रं तत्सौष्ठवं भवेत् सन्नं स्वस्थानतिः क्रांतं निषणं लंवलं स्थिति इति सौष्ठवं पात्रं नरस्य
विदार्यं तविञ्चार्थितमिव न्यसेत् तालवाद्यसमायोगो यत्तच्चित्रकलासकं इतिचित्रकलासं देहस्वाभाविको मध्यो हिङ्गुःशोभाविशेषणं
नः सरधानुशरणो मुद्रा हरपरंजनि महोन्नतलसंवुस्याद्विडितः कालत्नीनता इतिमुद्रा प्रमाणं गीतवाद्याभ्यां रसस्य समता भवे

त्किंतत्कुतूहलकेक्षेत्रनियमेन संमं यथा शब्दछंदोभिधानज्ञा नानाशास्त्रविशारदः श्रुतिज्ञाभिज्ञा सौर्यत्रितयकोविदाः असद्वादनिषेद्धारः
सद्रसत्कर्मवेदिनः पक्षपातविहीनाश्च वाग्मिनोत्सरछिदः देशकालविचारज्ञा नानाभाषाविचक्षणाः वादरेखाविशेषज्ञा दक्षास्तेस्युस
२० भासदः गुणांगलक्षणं मुख्यं श्रवाक्यननम्रता नाघांगागविधिज्ञानं तथा प्रास्त्रानुवर्त्तनं वंशानुगतिकौटिल्यं नूतनमसमापदः प्रति
पत्तिकलाधिक्ये सम प्रतिनिधिस्तथा इति समकलावादेशायतां वादेनोर्द्वयोः समानगुणिनोर्योकोतौ मिथः प्रतिवादिनौ यस्याधिका
त्रिरेखा स्यात्स तत्र विजयी भवेत् इति सभासदः शृंगारी भूरिदः श्रीमानप्रियवाक्को निर्लोलुपः मेधावी परवित्तज्ञः सौर्यत्रयविशा
रदः समस्तशास्त्रविज्ञानसंपन्नो धारणान्वित गंभीरभावकुशलो रेणीमार्गविभागवित् सत्यवादीक्ष्तनपासिंधुहीनं धीकविचारवि
त् निर्मत्सरकुलीनश्च स्वाधीनपरिचारिकः सुधर्मपापभिरुश्च विद्वद्बंधुः सभापतिः इति सभापतिः तत्र सिंहासनं रम्यमध्यास त
सभापतिः तस्य दक्षिणभागेनुसन्मंत्री तस्य पृष्ठतः कोशीश्मीकरणे शम्स्त्रविद्संस्कृवयस्तथा नृपतेर्वामभागेतु मित्राणां परीमंडलं राम॰
नृपतेःपृष्ठभागेनु दक्षिणोपारिचारिकाः वामेवामरधारिण्येरूपयौवनसंभृतः स्वकंकणहरणाकारनिक्वाणजनमनसाः अग्र २०
तोवामभागेनुपीठवागोयकारका नृपतेरग्रतः सख्यविपावः प्रियंवदः वैयज्योतिर्विदीवांदिजनास्तत्रैकदेशतः संनिवेशः सभामे

वंततः संगीतमिष्यते इति सभासन्निवेशः अष्टौ वा गायकवराश्चत्वारस्तालधारिणः मर्दंगिणोऽपि चत्वारो वांशिकानां चतुष्टयं मुख
रीमेलनसंपत्रवृंदं तत्तदुत्तमं एतदर्द्धं मध्यमं स्यात् तदर्द्धं मध्यमं स्मृतं मुख्यानुवृत्तिमिलनं लयतालानुवर्त्तनं मिथस्त्रुटितनिर्वाहः
स्त्रिस्थानव्याप्तिरंजना अवधानं वेति गुणैः प्रोक्ता वंदस्य षड्गुणाः क्रमाह्वानं च वाद्यं च नर्त्तनं विविधाश्रयं आलातवक्रप्रतिमं कर्त्तव्यं
च प्रयोक्तृभिः इति वृंदः अत्र किंचित्प्रवक्ष्यामि प्रसंगाद्वंशलक्षणं वैणवः खादिरो दांतश्चंदनो रक्तचंदनः आयसः कांस्यजो रौप्यो वंशः
स्यात्कांचनोऽथवा वर्तुलः सरलः श्लक्ष्णः ग्रंथिभेदव्रणोज्झितः कनिष्ठांगुलिविस्तारं गर्भे वसुषिरं धृतः स्वदैर्घ्यमानदैर्घ्यं वसमाकृतिस
मंततः तस्य हेत्रीणि चत्वारि वांगुलानि शिरः स्थलात् सक्ता फूत्कारसुषिरं कार्यमंगुलसंमितं मुखरंध्रांतरं रंध्रं षडंगुलांतरं भवेत्
अर्द्धांगुलांतराणि स्युः रंध्राण्यन्यानि सप्त च नान्यत्र बदरीबीजसंकाशानि प्रवक्षते वंशो च सर्वरंध्रेभ्यः परिशेषोऽगुलिद्वयं नेषु स्वर
विभागाय सप्तरंध्राणि मन्यते नारदेनोनाहेतो भोरुतस्यानिर्गमापाष्टकं मतं फूत्कारप्रभवो वायुः पूर्यते मुखरंध्रतः शंखैर्नवमी
रंध्रेषाणखाच्छ्योनिर्गच्छते वंशस्य मुखरंध्रस्य नादरंध्रस्य चांतरे एकैकांगुलवृद्ध्या स्यात् ज्येष्ठोच षडंगुलात् चतुर्विंश
गुलाद्दशरेतदंगुलवृद्धेन मुनिसप्तांगुलो वंशः एवमन्याश्च वर्द्धयेत् वरं षांगुलः प्रोक्तो नार्यहस्त्लन चांगुलः दशांगुलो महानादो रुहः

त्रिकादशांगुलः द्वादशांगुलआदिन्यो मनुवंशश्चतुर्दशः महत्याख्योपरोवंशो विशमंगुलिकश्चितः अर्द्धेंदुनागफणावद्वंशे स्थाप्यकरद्वयं
२१ वामस्थानामिकांगुल्यासहोमध्यमयापुनः ऋषभाख्यापरेदक्षिणांगांधारं निवामतः त्रयःस्वराःप्रजायन्ते चत्वारो दक्षिणक्रमात् कनिष्ठयाम
ध्यमःस्यात्पंचमोनामयास्वरः धैवतःस्यात्ममध्यमयापरेऽपि स्यान्निषादवत् स्थानमध्यसदृशोजायंतिवैणशारीरस्वरसंवादिनस्वराः ता
रस्थामुखसंयोगसंकटेमुखरंध्रके तंवादनप्रकारंचवीयमाचक्षेजनरः तथापद्यनेरंधंतत्स्वरोहिगुणीभवेत् रंध्रस्यमुखसंयोगविप्र
कर्षानुमहगः तीव्रातीव्रतयावयोः शीघ्रमेघरभावतः पूरणापूरणाभ्यांपवपापवयाध्वनेः कुर्वत्येकरंध्रेपितहनानांस्वरोद्द्वयं वं
पितावजितामुक्ताचर्द्धमुक्तानिपीडिता इतिवंशेतिवंशेगतिःप्रोक्तापंचधोपूर्वसूरिभिः अधरस्थापवंशस्यकंपनात्कंपितमताभवेत्सं
वाहिभिष्यतोवाल्ठितांगुलिवाल्ठने रंध्रखिलांगुलिमुक्तेयुक्तास्यामुक्तशब्दकृत् अर्द्धमुक्तेर्द्धमुक्तास्याद्रुतशब्दविधायिनी समेनात्मस्वरं
धारिणीविधयौगलिभिर्यदा वंशपूर्यतेनहस्तदाइथानिपीडीता वंशवीणाशरीराणांत्रयोमिस्वरहेतवः ललितोमधुरःस्निग्धस्तेष्ववंशः रम
प्रशस्यते वंशवीणाशरीराणामेकीभावेनयद्ध्वनिः तद्वरंकिंविशेषस्यप्रमाणंविबुधाविदुः रागवंहोदयेयंधेवीणाव्यक्तिर्मयाकृता वाणा २१
जानांज्ञानुकामास्तत्रपश्यंतुसज्जनाः स्निग्धतापननारक्तिःव्यक्तिःप्रचुरनाध्वनौ लालित्यंकोमलत्वंचनादानुरणनंतथात्रिस्थानत्वंआ

श्रावकत्वं माधुर्यं सावधानता द्वादशेति गुणाः प्रोक्ताः शब्दे फूत्कारयोरिति तत्र शब्दगुणोपेतरेकारत्वलक्षणं फूत्कारे सावधानत्वं मानताधिक्यव
र्जनं कपिलस्तुंबुकाकाकीसंदष्टश्चाव्यवस्थितः पंचेति फूत्कृते दोषानूचिरे भरतादयः कंपो यः कंपोपहताहकाहि स्फुटितो भवेत् कपिलो
सोनुवधानः प्रायः प्रोक्तस्तुंबुकी नादस्तनताकस्वरः कीकीति कथ्यते अल्पः संदष्टवभ्रान्तियोसौ संदष्ट उच्यते न्यूनाधिकोप्ययोरुसक
थ्यते सोव्यवस्थित इति फूत्कारदोषाः अंगुलीसारणाभ्यासात्सुखनत्वं सुरागता सुराव्युक्तिमाधुर्याचितावेगाहताग्रानः गीतवादनदक्षांचंगा
हणं स्थानद्युपिता तद्दोषा वादनं मार्गदेशरागेषु कौशलं स्वस्थानवदपस्थाने रागेभक्तिः प्रगल्भता वांशिकस्य गुणाश्चैते तद्दोषाश्चापिक
थ्यते मिथ्याप्रयोगवाहुल्यमेतद्गुणविपर्ययाः इष्टस्थानानिवासश्चाशिरसः कंपनं तथा वांशिकस्यतु दोषाः स्युर्वर्जनीयाः प्रयत्नतः इति वंशः संगीतेवुधै
सार्द्धं नायकेप्रोसेस्तत्रास्थिते प्रविश्य रंगभूमिं च निषंतः सांप्रदायकः वाद्यानां नादसाम्यं च कृत्वा वहितमानसाः मेलापकं वादयपुः प्रबंधगजरं
ततः तुडुकाख्यं ततश्चांतर्द्धनि दूरीकृते सती नर्तको नर्तकी वापि रिक्पालांश्च विधिंविभुं मातृकामुनिनागांश्च यक्षगंधर्वकिन्नरगणेशं भरतं
नटुलक्ष्मीवाणमुपमानुषं ज्येष्ठांश्चये गुणे विनुंनत्वा तद्रंगमाविशेत् नृत्तमंडपमध्यास्थमेलाकृतिमानतः समसप्रक्रांतस्थानं तद्रंगमुच्यते
इति रंगप्रवेशः कार्यं तत्र द्विधा नृत्तं बधकेवानिबंधकं गत्यादिनियमैर्युक्तं बधकं तदुच्यते अनिबंधमनियमाद्देद्यथा देशक्रमो यया मुख

वलिस्तयोपाणिधुवाद्यविद्गुलागवः ततापरं शब्दवातिनीनाशब्दप्रबंधकाः स्वरमं हृद्द्योगीतप्रबंधाभ्धिं दुजातयः धरूणां ज्ञातयः पश्चात्कतिक्र
वपहानिव इत्युद्दिष्टं बधकस्यलक्षणं चपुनोच्यते मुखंतु पूर्वरंगः स्याद्धूलिस्तदनुगागति मुवालिरिति प्रोक्तानंतज्ञैः पर्वस्वरिभिः चेडानिनेत्र
२२ वाराष्टवेशंगधारहितं स्वस्यक्रमतोनत्व मध्येपुष्पांजलिक्षिपेत् एषेगुहस्तयं वामेरंगपीगंतरेक्षिपेत् रंगपिंगंतरेक्षिपेत् रंगपीवस्य
मध्येतुब्रह्मास्वयमधिष्ठित इष्टार्थंक्रियते पुष्पमोक्षयतः पादस्तनोहस्तोयतोहस्तास्ततस्त्रिकं पादस्यनिर्गमं ज्ञात्वा शेषांगादीनियोज
येत् इतस्ततोर्थपर्यायइंगनेरति रंजकयवदे तत्रयथाताललयोजितं अविद्धवक्रंहस्ताभ्यां वाप्येचसमपादया पुरतस्त्रियदींगच्छन्न
दवर्ष्येविलासतः ततश्चंद्रलीनकंकलासमनकखंततः सविलासंमंदमदंतिर्यक्चालनसुंदरं पार्श्वद्वंद्वंतुल्वनामवालयेत्तुहमुहुः मंदा
निलवल्लरापशिखेवांगस्यचालनं अथवाहिफणाकारासुल्लमाहुर्मनीषिणः व्यावर्तितोलताहस्तोयुगपत्क्रमातोहृदि भवेद्विशिखर
त्वंचपार्श्वेसंयुक्तकुंचितौ गात्रंतदनुसारेणनीवंनीवंक्रजेनतदानलसंवमप्राप्यसल्लवर्तनमाचरेत् भ्रमेरूर्ध्वस्थितिकध्वास्तालद्वित्रि रम.
वनुष्टयात्तु तलमध्योर्ध्वसवास्याः क्रमेण कथितावुधैः अंगुष्ठमध्यमांगुल्योयेहस्तस्यप्रसारिते तदग्रयोयंरंतराछवांलमाहुर्मनीषि २२
णः रागालापानुगंव्यक्रशब्दालापानुसारिणी गतिचसर्वदाकुर्यात्सभाजनमनोहरां वार्यासार्णसाव्यसूचिपादोग्रतलसंचरः अथस्तत्

लपताकश्चबाहुस्तत्रप्रसारितः शिरोहस्त्कारपारीनांयुगपद्रेचकंनयेत् ततस्तमध्यसंवेनसोकंधाकरिहस्ततः दक्षिणश्चरणास्तस्माच्चिकं
स्वस्तिकंभजेत् सल्लूबालनकंतत्रतथानूपुरविद्धिका ततस्कनत्वसंवेनचतुरस्रंसमाश्रयेत् चतुरस्रोकरौतत्रसुल्लूंतत्रापिबालये
त् ततस्तत्वमुखाभ्यांवबाधास्वस्तिकयातथा ततियांदिसमासाद्यनर्धसंवेनस्तव्यतः सभांकृत्वासमनखंपदर्वंवद्धांगवालेनं वैष्णावरे
चितंत्रबाहूतिर्यक्प्रसारितौ ततःकुलीरीकाचार्याद्वितीयंस्थानमाचरेत् मंडलंस्थानकंतत्रसल्लूवर्ततथा करिहस्तकपाचार्यास्ववाह
स्तिकरेस्यवा उद्वेष्टितेनवामेनरंगमध्यंसमाश्रयेत् सभासमुखतोहस्तौतौचतत्क्रियपायुतौ पार्श्वरेचितकंतत्रजानुकुंचितकंतथा मं
डलस्थानकंकृत्वालताहस्तौसुल्लूंतथा वामोयथास्तुतिःकार्यैदक्षिणस्तलताकरः ऊर्ध्वाधोर्गयथातत्रनूर्ध्वाधंसारयेकरः ततसल्लमु
मुखाभ्यांवबार्यास्वस्तिकयातथा सप्तमींदिसमासाद्यसंभांकुर्यानुबामतःद्वितीयायास्ततीयायांरंगमध्येचयत्क्रमं तत्क्रमेणततचशाश्वा
र्धपतत्रस्थनेचमंडलं जनितंकरणंतत्रसल्लंवापिप्राचालयत् दक्षिणःखटकःकर्णेवामोमुष्टिःस्वपार्श्वतः धनुकर्षेछिन्नावर्त्तेवायोति
र्यवुखिख्याया षष्ठींदिशंसमागत्यप्रसाजाठागचालनं तत्रैवचत्वरस्तंबविप्रकीर्णौसुल्लूतथा ततोदूरेचिताभ्यांचवर्यतिर्यग्लुखाख्यया
पंचमींदिशमासाद्यसल्लूसमनखंनयेत् मुद्धवालिंचतत्रैवकुकुड्स्पैभितियादतः ततोजलिकरंकृत्वाशिरोवदनहकृमात्देवंगुरुंसे

षिंनत्वा वार्याकांतयातथा रंगमध्यमनुप्राप्य वायोध्यार्द्धिकयासमे तलपुष्पपुटं कृत्वा पुष्पाएयपूर्वव सव्यापसव्यतः यथा दृश्यादूर्ध्वोक्र
मादिति पुष्पांजलिं दर्शयित्वा रंगपृष्ठांतरे क्षिपेत् नवैवाभिनयेन्नाट्यं श्लोकं सङ्गं गयोजितं यथाभवतां भूतये भूया भवानी भवव
२३ ल्लभा अंगीकृतसुसंगीतभंगीमुदितमानसा भावतां पुरोदेशगतेन पताकेन भूतये पुरोदिशे णोर्ध्वोक्षिताभ्यां मध्यपल्लवाभ्यां भूयात् उ
द्वृष्टिनाधोमुखगतेन पताकेन भवानिवामवक्षोरुहतटगतस्वसंमुखवगोमुखेनाभवल्लला टगतसहस्तेन वल्लभा हृदयगतचतुरेण अंगी
कृतं मुखस्थेन कपातेन सुसंगीतमुद्रेशगतेन हंसास्येन भंगीकंपितपुरोदेशगतेन त्रिपताकेन मुदितपुरोधस्तादूर्ध्वोक्षितेन वामेनालप
ल्लवेन मानसा हृदयगतेन व्यावर्तितपरिवर्तितशिरसं हे शेन ततस्तत्रैशीघ्रेणपार्श्वयोरग्रतः क्रमात् कमलवर्त्तनिकाभाद्दौ मकर
वर्तनिततः नीगजगामिनी दर्शयेत्क्रमात् तहाःसंप्रदायानुसारतः पताकौ मणिबंधस्थौ शिथिलौ स्वस्तिकौ पुन मंडलभ्रमितौ क्षि
प्तौ ख्यातैमकलवर्तना यदानुमकरो हस्तात्पार्श्वयोरपि व्यावर्तनाद्द्विश्च्यांतस्तरामकरवर्त्तना वहिर्वहिकलाकरेकरौ कृत्वोर्द्ध्वतः क्रमा
तशनैस्त्वलितौ पादौ मापूरिस्फुरणांगतः मनोर्गतिरिवालसैहस्ताभ्यां मंडलाकृतिः सव्यापसव्ययोरूर्ध्वक्रियया भानवी गतिः पादपार्श्व एम.
युगेस्थित्वाधरणेषा संवरेद्रुतं मध्यवष्टायजे तत्र गतिरुक्तानुरंगिणी चकिताक्षी कुरंगी च पश्यंती मीतपद्धति अकरणेयंतीयदिसाह २३

रिणीगतिरीरिता मारलीच पुरस्कृत्वा भावहावादिपूर्वकं मन्मथोद्दीपनादृष्टिः कथिता हंसिनीगतिः युगपत्स्फुरणमस्य पादयोः साचि
मंडलोमतकुर्कुटवच्चक्रकौकुटगतिरीरिता त्रिपताकौकरौ कृत्वा जानुसंकुच्य शीघ्रतः पादाग्रतश्चरित्वारितुस्खीयते खंजीनीगतिः स
२५ मपादेनवक्षिलांमंदमंदनेरेततः गंभीरश्चागदमिश्चेद्दजलिलोगतिर्मता गतीलिताःसर्वाविंशतिश्चभवंतिहि इतिभेदाः लक्ष्य
लक्ष्मविरोधात्मग्राह्येयोस्यंतदुस्तदुः तालवाद्विनिर्मयंतजनास्तरंतुविद्वलात् ॥ ॥ इतिश्रीकर्णाटजातीयपंडरीकविठ्ठलविरचि
तेनर्त्तननिर्णयतालधत्तेप्रकरणंप्रथमं श्रीश्वेश्वरसुमम अदृष्टादोषान्मनविभ्रमत्वात्पदार्थहीनंलिखितंमयात्र तत्सर्वमार्यैः परिशोधा
नीयंकोपंनकुर्यात्खलुलेखस्य १ श्रीवदम्मूर्त्तिजयति ॥ ॐ ॥ मितिवैशाखशुक्लपक्षे ७ सोमवासरे ॥ संवत् १८६२॥

रम
२५

२५

नर्मनत्रिमियतालद्य र्मिश्वकररां